

Mormor lagar filten, och filten värmer mormor

Ett arbete som genom hemslöjd undersöker
hur vi kan visa mer omsorg *för* och *med* arkitektur

LUNDS
UNIVERSITET

Titel: Mormor lagar filten, och filten värmer mormor: Ett arbete som genom hemslöjd undersöker hur vi kan visa mer omsorg för och med arkitektur

Title: Grandma mends the blanket, and the blanket warms grandma: Using handicraft (*hemslöjd*) to examine how we can be more caring towards and through architecture.

2023

Författare: Evelina Björndal

Handledare: Alva Zalar

Examinator: Sandra Kopljar

AAHM01: Examensarbete i arkitektur / Degree Project in Architecture, LTH

Tack till Alva för alla givande handledningssamtal och för att du har hjälpt mig att utveckla och nyansera hela mitt arbete.

Tack till Sandra för alla diskussioner och för att du har lyft fram betydelsen av detta ämne inom arkitekturdiskursen.

Tack till min mormor, Carola Fridén, för att jag har fått ta del av dina berättelser och för ditt intresse och vilja att dela med dig av dem.
Detta arbete är tillägnat dig.

A b s t r a c t

Why is it important to create architecture on the basis of love? What does it mean to value architecture from a non-human perspective? And how can handicraft (*hemslöjd*) make us relate to our world with more care?

This degree project examines how we can show more care *towards* and *through* architecture, and argues that care needs to be integrated as an evident part of architecture practice. Through posthuman feminist theory and care as a theoretical concept, the gendered power relations of care labor are deconstructed and architecture, care and handicraft (*hemslöjd*) are instead interweaved to re-evaluate what architecture does and perhaps should be doing.

Today we live in a world shaped by neoliberal and capitalist values where the construction sector causes great damage to the planet. In the light of these challenges, this thesis reformulates the perception of architecture as a product and instead understands it as a form of caring labor that takes responsibility for every stage of the architecture's life cycle.

The work originates in situated and lived experiences of handicraft (*hemslöjd*) as reproductive work in the countryside where they lived with limited resources and took care of what they had. By interweaving the experiences of mending a crocheted blanket and making a quilt with theories of care, discussions are developed that question how we relate to the already built environment and to the planet at large.

Keywords: architecture, care, handicraft, feminist posthumanism, intra-weaving

S a m m a n f a t t n i n g

Varför är det viktigt att skapa arkitektur med utgångspunkt i kärlek? Vad innebär det att värdera arkitektur utifrån ett icke-mänskligt perspektiv? Och hur kan hemslöjd lära oss att förhålla oss till vår värld med mer omsorg?

Det här examensarbetet undersöker hur vi kan visa mer omsorg *för* och *med* arkitektur och argumenterar för att care, eller omsorg, behöver integreras som en självklar del i praktiken. Genom feministisk posthumanistisk teori och care som teoretiskt begrepp dekonstrueras de könade maktrelationerna av omsorgsarbete och väver istället samman arkitektur, care och hemslöjd för att omvärdera vad arkitektur gör och kanske bör göra.

Idag lever vi i en värld präglad av nyliberala och kapitalistiska värden där byggsektorn orsakar stor skada på planeten. I ljuset av dessa utmaningar omformulerar det här arbetet uppfattningen av arkitektur som en produkt för att istället förstå den som en form av kontinuerligt omsorgsarbete som tar ansvar för alla delar av arkitekturens livscykel.

Arbetet tar avstamp i situerade och levda erfarenheter av hemslöjd som reproduktivt arbete på landsbygden där de levde med begränsade resurser och tog hand om det de hade. Genom att sammanväva erfarenheterna av att laga en virkad filt och sticka ett täcke med teorier kring care utvecklas diskussioner som ifrågasätter hur vi idag förhåller oss till den redan byggda miljön och till planeten i stort.

Nyckelord: arkitektur, care, hemslöjd, feministisk posthumanism, intra-weaving

Innehåll

INLEDNING	8
Frågeställning	9
Syfte	9
Avgränsningar	10
KUNSKAPSÖVERSIKT	13
Tidigare forskning	14
Historisk bakgrund	16
TEORETISKT RAMVERK	21
Feministisk posthumanism	22
Care	24
METOD/METODOLOGI	27
Material	28
Min mormor, Carola Fridén	29
Boken: Mitt liv	30
Platsen: Ekeremma	30
Vävning som metafor	32
Att dra i olika trådar	33
Materiellt undersökande	34
Tänka genom symaskinen	34
Innehållsanalys	36
Fyra läsningar	36
Platsbesök i Ekeremma	40
Tillsammans med mormor	40
Tidslager av förändring	40
Etiska överväganden	43
ANALYS	45
Att anpassa sig	46
Begränsade resurser	46
Materialens agens	49
Kreativitet och gränser	52
Sammanfattning	54
Kontinuerligt arbete över tid	56

Arkitektur bortom den färdiga byggnaden	57
Synliggöra arbetet	58
Vems arbete? En politisk fråga	61
Sammanfattning	64
Att göra det med kärlek	66
Kärlek som verb	67
Varför ska vi bry oss?	69
Kärlek som etik	71
Sammanfattning	73
Skörhet och samspel	74
Sårbarhet som relationsskapande	74
Skörhet och styrka	76
Intra-aktivitet	79
Intra-weaving	80
Sammanfattning	82
INTRA-WEAVING	85
Nya ramar	85
Skörhet och samspel	86
Heterogent och vilt	88
Kontinuerlig vävning	90
DISKUSSION	95
Från teori till praktik	96
Reflektioner	98
REFERENSER	102

Mormor visar mig en filt.

Vi är i stugan som morfar byggde för länge sedan, dit mormor åker då och då för att komma bort från stadslivet och vara nära naturen. Gå en promenad i skogen och plocka morötter i grönsakslandet. Lyssna på radio och fika med sin bror som bor intill.

Idag är mormor 83 år och kan inte ta sig hit lika ofta som hon hade velat. Hon har inget körkort längre och färdtjänsten vill inte åka så långt, så hon får förlita sig på familj och vänner som kan skjutsa henne. Den här dagen är hon och jag här för att leta efter hemslöjdsverk som är skapat av olika kvinnor i släkten. Hon visar mig knypplade dukar, vävda gardiner, flätade korgar. Och den här filten.

”Den här brukar jag ha på mig när det blir lite kallt”, säger hon.

Just då är det rätt kallt. Stugan är inte uppvärmd så vi står där i våra ytterkläder. Det mjuka garnet från filten känns värmande mot min frusna hand.

Filten är gjord av mormorsrutor och ser som ny ut när den ligger hopvikt. Men när mormor håller upp den blir lagren av tid och förändring synligt. Kanterna är inte raka och garnet skiftar på flera ställen. Vissa delar har bleknat medan andra är klarare i färgen.

Mormor håller upp den stolt och berättar att *hennes* mormor har gjort den. Varje gång den har gått sönder har hon lagat den eller virkat nya delar som synligt och stolt adderar till filtens karaktär.

Filten. Vad fin. Men det är ju bara en filt. En filt virkad med garn i olika färger men som ändå väcker så många tankar hos mig. Vad finns det för kunskap som ligger dold, men ändå så synlig, i filtens materialitet? Varför har mormor envisats med att fortsätta laga den, även om den gång på gång går sönder?

Vad skulle hända om hon inte gjorde det? Besitter filten svaren på livets alla existentiella frågor?

Kanske inte. Allt jag vet där och då är att mormor lagar filten, och filten värmer mormor.

INLEDNING

Omsorg och kärlek är ord som sällan förknippas med arkitektur. Som arkitekter och arkitektstudenter tränas vi i att skapa något för någon annan att bygga, någon annan att bo i och någon annan att underhålla. Vårt jobb centrerar vanligtvis kring att gestalta en färdig produkt och väldigt lite kring hur den produkten förändras och påverkar andra över tid.

Idag står vi inför globala utmaningar där vi behöver ta ansvar för de kriser som mänskligheten har orsakat, som både är lokala och systematiska, sociala och miljömässiga (Berger & Irvin 2022:1). Det här arbetet utgår ifrån en tro på att arkitektur kan vara en del av lösningen genom att visa omsorg mot planeten och de biologiska och mänskliga samhällen som bebor den. Care¹, eller omsorg på svenska, är ett begrepp inom feministisk forskning och förklaras av Joan C. Tronto och Berenice Fisher som en aktivitet som görs för att bevara, fortfara och reparera vår 'värld' så att vi kan leva i den så bra som möjligt (Tronto 1993:103). För planetens välmående och överlevnad är det därför kritiskt nödvändigt att tänka på arkitektur med omsorg (Krasny 2019:34).

För att omvärdera hur vi förhåller oss till den byggda miljön är det första som behöver göras att förstå arkitektur som en reflektion av makt (Tronto 2019:26). Både samtida och historiska narrativ kring skapande har länge privilegierat vissa praktiker över andra; arkitektur över hantverk, hantverk över hemslöjd, produktion över reparation och egenvinning över omhändertagande. Eftersom arkitektur länge har varit en profession centrerad kring industriell och massproduktion så har det också påverkat vad som lärs ut i arkitektskolorna. Tekniker och kunskap har traditionellt sett varit maskulina och centrerade kring innovation och skapande snarare än underhåll och restaurering (Busch 2022:10). Genom binära och hierarkiska uppdelningar mellan natur/kultur, kvinnligt/manligt, produktion/reproduktion och arkitektur/hantverk har arkitekten diskursivt formats som en självständig individ med lite eller ingen koppling till omsorg (Krasny 2019:33-34).

I det här arbetet för jag en kritik mot denna syn på arkitektur och tar avstamp i min mormors erfarenheter av hemslöjd för att undersöka hur arkitektur kan ta mer ansvar för att laga, reparera och vårda "vår värld". Min mormor växte upp på en gård i Västergötland där de gjorde det mesta själva; de sydde

¹ Care som teoretiskt begrepp är svårt att översätta till *en* svensk översättning. Jag använder därför både det engelska ordet care, men även svenskans omsorg, omhändertagande, omvårdnad, omtanke, underhåll, vård, hänsyn, att bry sig, med flera.

sina egna kläder, skötte och slaktade djuren, skördade potatis och foder till grisarna och de tog hand om skogen de bodde vid. För några år sedan skrev min mormor en bok där hon utifrån sina minnen beskriver uppväxten på landet och vad dess vardag innebar. Ett tema som utmärker sig är hur hon pratar om det kvinnligt kodade arbete som involverade olika former av hemslöjd. Hon berättar om hur hon lärde sig sy på trampmaskin, hur de stickade egna täcken och madrasser, och hur hennes mamma sydde skidkläder åt henne och hennes syskon. När något gick sönder lagade de det eller tog tillvara på materialet genom att använda det till något annat. De levde med begränsade resurser och tog hand om det de hade. I mitt arbete väver jag ihop mormors erfarenheter av att laga en virkad filt och sticka ett täcke med diskussioner av vad arkitektur är och kanske bör vara. Genom min rapport visar jag att detta ämne inte bara är personligt intressant för mig, utan även politiskt och miljömässigt relevant för arkitektur som disciplin och som profession.

Frågeställning

Min frågeställning i detta arbete är därför följande:

Hur kan specifika erfarenheter av hemslöjd lära oss arkitekter att vara mer omsorgsgivande *för* och *med* den byggda miljön?

Arkitektur är inte begränsad till att vara passiv, att endast arkitekten kan visa och utföra omsorg. Arkitektur kan i sig vara omsorgsfull och vårdande; i en aktiv dynamik mellan materia och mening. Därför undersöker jag inte bara hur vi kan vara omsorgsgivande *för* arkitekturen, utan också hur vi kan vara omsorgsgivande *med* eller *genom* den, till resten av världen vilket inkluderar både mänskliga och icke-mänskliga subjekt.

Syfte

I min rapport diskuterar jag hur arkitektur kan förstås som en form av care och syftar därför att ifrågasätta den hegemoniska synen på arkitektur, det vill säga den vedertagna och normerande förståelsen. Elke Krasny (2022:27) beskriver detta som Arkitektur med stort A och menar att diskursen kring arkitektur har formats av västerländska normer som har

organiserat och kategoriserat skillnader bland annat utifrån en könad hierarki där det feminina har varit underordnat. Detta arbete intresserar sig för hur arkitektur kan spegla värden av omsorg, omhändertagande, lyhördhet och ansvar, snarare än kapitalistiska värden av produktion och ekonomisk tillväxt. Detta kanske kan omvärdera hur arkitektur *görs* och vad arkitektur *gör* för att skapa en bättre värld där inte bara vissa tas om hand, utan alla.

Som tvärvetenskapligt arbete rör det sig i gränslandet av, och mellan, olika forskningsfält och syftar därmed att synliggöra kunskaper och erfarenheter som vanligtvis inte förekommer inom traditionell arkitekturdiskurs. Genom att lyfta fram en del av det reproduktiva arbete som har skett i hemmen, av kvinnor, och hur det kan sammanvävas med arkitektur, hoppas jag dekonstruera de dikotomier som fortfarande präglar arkitekturteori och praktik. Detta kommer förhoppningsvis leda till nya insikter som kan addera till den kollektiva kunskap som behövs för att bättre ta hand om den byggda miljön och därigenom planetens välmående och överlevnad.

Avgränsningar

Detta arbete avser inte nödvändigtvis att smalna av eller begränsa de fält jag rör mig inom, utan att expandera, leta efter kunskap mellan, och bortom, kategorier och att fördjupa mig genom att sammanväva dem. Jag söker efter relationella förbindelser genom att dra i en tråd och se var den är hoptrasslad med andra. Att studera relationer och samband kan däremot innebära utmaningar då viss avgränsning trots allt behöver göras. Det kommer alltid finnas saker jag väljer att inte undersöka. Jag behöver vara medveten om att den information jag finner är relationellt förbunden med annat, men samtidigt behöver jag situera mig någonstans. Som Donna Haraway (1988:590) säger, "the only way to find a larger vision is to be somewhere in particular". Situerad i forskningsfälten arkitekturteori och feministisk posthumanistisk teori söker jag därför svaren till min frågeställning i sammanvävningen av tre teman: **arkitektur, care och hemslöjd**. Gränslinjerna för mitt arbete är ytterligare definierade av det material jag använder, det vill säga min mormors specifika kunskaper och erfarenheter om hemslöjd på landsbygden.

KUNSKAPS- ÖVERSIKT

Under detta avsnitt presenterar jag en del av den redan existerande kunskap som behandlar det jag skriver om. Eftersom jag rör mig mellan flera olika discipliner och forskningsfält är följande endast ett urval av alla de initiativ och kompetenser som finns och som bidrar till att utveckla och utmana de kunskapsproduktioner som kan generera en bättre och mer omsorgsfull värld.

Att tänka med många

Kunskapen i denna rapport är formulerad tillsammans med många andra genom att försöka *tänka-med* dem. María Puig de la Bellacasa (2012:199) hänvisar till Donna Haraways koncept "thinking-with", vilket innebär att tänka med många i en heterogen och befolkad värld. Tänkande och kunnande är relationella processer och det är därför viktigt att tänka med care. Att tänka-med och skriva-med handlar inte endast om att inkludera och representera olika tänkare, utan att aktivt generera och skapa ett kollektiv av kunskap. Att belysa och bry sig om vad andra har skrivit och addera till det snarare än att bara ställa sig mot det. Puig de la Bellacasa (2012:203) säger:

"Instead of reinforcing the figure of a lone thinker, the voice in such a text seems to keep saying: I am not the only one."

Att skriva fram narrativet i denna rapport har bland annat varit att tänka-med och skriva-med min mormor. Genom hennes specifika livserfarenheter och kunskaper om hemslöjd har vi kunnat addera fler lager och perspektiv till den redan existerande kunskapen som jag har hämtat från forskare, konstnärer, debattörer, arkitekter och många fler.

Tidigare forskning

Care och arkitektur

I sökningen efter forskning om arkitektur och care fick jag främst upp resultat som handlade om hälso- och äldrevården, bland annat en bok av Catharina Nord & Ebba Högström (2017). Det som specifikt kopplar arkitektur med det feministiska och teoretiska begreppet care är bland annat artiklar och böcker skrivna av Elke Krasny och Joan C. Tronto. Krasny (2019) (2022) ger en historisk och diskursiv översikt över hur särskiljandet mellan arkitektur och care historiskt har konstruerats och hur det bland annat är kopplat till särskiljandet mellan natur/kultur och arkitekt/hantverkare. Tronto (2019) redogör däremot för hur care rent praktiskt behöver förstås i relation till arkitektur och hur de olika dimensionerna av care behöver appliceras i praktiken. Tronto (1993) har även skrivit om det moraliska dilemmat kring care och hur det rent etiskt behöver appliceras. Det är även här hon och Berenice Fisher formulerar definitionen av care som senare används av många andra teoretiker, bland annat María Puig de la Bellacasa (2012) som gör en omläsning av Donna Haraways (1988) *Situated knowledges* och hur care spelar roll i kunskaps- och tankeprocesser. Care har också genom konst och arkitektur gestaltats i utställningen *Care+Repair* kurerad av Angelica Fitz och Elke Krasny (2017). Där samlades designers, arkitekter och konstnärer för att undersöka hur vi tillsammans kan reparera framtiden genom den byggda miljön. Utställningen *Critical care: architecture and urbanism for a broken planet* kurerades också av Angelica Fitz och Elke Krasny (2019) vilket även följdes av en antologi med samma namn. All denna kunskap och teori om care har varit grundläggande för mitt arbete och med det som underlag har jag identifierat olika aspekter av care i min mormors hemslöjdsarbete som jag sedan har applicerat på arkitektur.

Hemslöjd och arkitektur

Olika delar av hemslöjdens historia och feminisering beskrivs i böcker av bland annat Rozsika Parker (1984), Anna-Maja Nylén (1972) och i antologin av Birgitta Svensson och Louise Waldén (2005). Dessa har varit användbara för det historiska perspektivet på hemslöjd som arbete och har använts av mig för att få större förståelse av vad hemslöjd som begrepp och praktik innefattar. Arbeten som avhandlar hemslöjd kombinerat med arkitektur har jag främst hittat genom tidigare

examensarbeten, framförallt Nathalie Bäckströms (2022) *Do you see her when they stitch?*, Hanna Høibøs (2022) *Å brodere: møter og framtider i Västra Hamnen, Malmö* och Simon Bengtssons (2022) *Weaving architecture*. De två första undersöker hur arkitektur kan representeras genom broderi men också hur broderi kan skildra alternativa rumsligheter och arkitektoniska gestaltningar. Den tredje är en metodisk och teknisk undersökning av sambanden mellan vävning och arkitektur. Alla dessa arbeten har varit till stor inspiration men skiljer sig från mitt arbete då jag inte utgår ifrån en specifik hemslöjdsteknik, utan istället utgår ifrån min mormors relation till flera av dem.

Hållbar arkitektur

Engagemang för att skapa mer hållbar arkitektur har på senare år ökat och det finns otroligt många strategier och perspektiv som adresserar det på olika sätt, i stor och liten skala. Här presenterar jag några exempel på sådant som specifikt handlar om att bevara, reparera eller återbruka. Boken av Martina Strand Nyhlin och Johanna Åfreds (2022) uppmanar till exempel till mer återbruk inom byggbranschen och går igenom de professioner som är viktiga för att återbruk ska kunna genomföras. Antologin redigerad av Markus Berger och Kate Irvin (2023) undersöker reparation som ett samtida uttryck för självbestämmande, agens och motstånd. Det finns även ett växande engagemang för att motverka rivningar av byggnader och att vårda de kulturhistoriska värden som redan existerar i städerna. *Agera!* är en handlingsplan på fem punkter som har tagits fram av Sveriges Arkitekters kulturmiljøråd (2023). Syftet är att arbeta med och värna om den redan existerande kulturmiljön som en avgörande del i en hållbar omställning. Artiklar i tidningen *Arkitekten* vittnar också om detta engagemang, till exempel debattartikeln av Claes Reichmann (2023) som argumenterar för att arkitekter behöver arbeta mer med att förvalta och bevara kulturvärden i den redan byggda miljön. Det finns som sagt ett stort antal böcker, artiklar, projekt och initiativ för att förhålla sig till arkitektur och design på ett hållbart sätt, men i denna rapport har jag varit mer intresserad av den kunskap som fokuserar på regenererande strategier, snarare än hur arkitektur kan produceras och konsumeras mer hållbart. Jag bidrar till detta genom att sätta fokus på hur vi generellt förhåller oss till arkitektur och hur de värden vi bygger utifrån påverkar valen vi gör i riktning mot en hållbar omställning.

Historisk bakgrund

Arkitektur, care och hemslöjd är begrepp med olika menings-sammanhang och som verkar i olika kontexter, men de står varandra närmare än man kan tro. Här följer en historisk redogörelse av hur dikotomierna kultur/natur och arkitekt/hantverkare har skapats och hur det har bidragit till att separera arkitektur från care och arkitektur från hemslöjd.

Arkitektur - care

I historisk och teoretisk diskurs har arkitektur inte betraktats som en omsorgsgivande praktik och handling. Arkitekten har inte heller betraktats som en omsorgsgivare, utan snarare som ett självständigt och oberoende geni som traditionellt har könats som man (Krasny 2019:33). Anledningarna till detta är både politiska och ekonomiska och enligt Krasny (ibid:33-34) har det att göra med uppdelningen av makt som historiskt sett har främjat viss typ av arbete utfört av vissa typer av människor. Omsorg har bland annat setts som ett kvinnligt attribut och skyldighet som en del av det reproduktiva arbetet i hemmen, medan arkitektur har praktiserats i det offentliga och betraktats som ett produktivt arbete. Arkitektur med stort A har länge förknippats med produktion snarare än reproduktion. Denna särskiljning härleds också av Krasny till den binära uppdelningen mellan natur och kultur och särskiljandet mellan arkitekten och hantverkaren (ibid:34).

Kultur-natur

Under antiken särskilde Vitruvius mellan natur och kultur i den andra boken av hans inflytelserika "Ten Books on Architecture" som skrevs 30 f.Kr. Först beskriver han att naturen användes som material för att skydda oss mot väder och vind men också att naturen skulle användas som inspiration och något att lära av. Arkitekturen är här fullt förankrad i naturen då den både avbildar och skapas av naturens element. Men Vitruvius gör skillnad mellan denna typ av arkitektur som är mer kopplad till det skydd som bostaden ska utgöra (arkitekturen förankrad i naturen) till den "riktiga" arkitekturen som är förankrad i kultur. Istället för naturen menar han att arkitektur ska finna inspiration i geometri, historia, filosofi, musik, medicin, juridik och astronomi. Det är därmed inte längre naturen som lär arkitekten (Krasny 2019:35).

Arkitektur - hantverk

Arkitektur som en del av kulturen snarare än naturen förstärktes ytterligare under renässansen genom Alberti's *On the Art of Building in Ten Books* från 1485. Där introducerar Alberti även det självständiga arkitekt-geniet och definierar arkitektur som en konstform snarare än en hantverksform. Han särskiljer här arkitekten som konstnärligt geni, från hantverkaren som skapar efter arkitektens instruktioner. Denna binära uppdelning skapar även en hierarki där hantverkaren är underlägsen arkitekten (Krasny 2019:36). Eftersom arkitektur mer sågs som en konstform utfört av en självständig individ var arkitekten tydligt positionerad utan ansvar för något annat än sitt egna geni. Detta gjorde arkitekten ännu mindre förankrad i naturen och i miljön där arkitekturen verkade (ibid:37).

Hantverk - hemslöjd

Förutom den hierarkiska uppdelningen mellan arkitektur och hantverk finns det ytterligare könade särskiljningar mellan hantverk och hemslöjd. Rozsika Parker (1984:5) skriver att det finns en viktig koppling mellan kategoriseringen av olika hantverks- och konstformer och uppdelningen av de sexuella kategorierna man/kvinna. Skillnaderna mellan olika konstformer brukar vanligtvis tillskrivas skillnader i klass och socioekonomiska system, där hantverkare särskiljs från konstnär, som Krasny redogör för. Men Parker menar att även femininitet som ideologi skapades historiskt i samband med denna separation. Den hierarkiska uppdelningen mellan konst och hantverk uppkom under en tid då kvinnlighet som ideologi tillskrivet kvinnor blev allt mer naturaliserat. Under renässansen var det vanligare att broderi utfördes av kvinnor, hemma, utan lön och genom "kärlek", medan måleri utfördes huvudsakligen av män, i offentligheten, för pengar. Istället för att samtidigt se olika konst- och hantverksformer som skilda men *likvärdiga*, sågs konst och hantverk associerat med kvinnlighet och arbetarklassen som mindre konstnärligt värda (ibid). Konst skapat med tråd sågs till exempel som mindre konstnärligt betydelsefull än konst skapat med färg. Men den verkliga skillnaden handlar om *vem* som utför det och *var*. Parker (ibid) skriver:

”When women embroider,
it is seen not as art,
but entirely as the expression
of femininity”

I Sverige stod hemslöjden för den största tillverkning kläder, inredning, föda, redskap och transportmedel fram till slutet av 1800-talet. Hemslöjden särskiljs dock från det hantverkaren skapade som genom en yrkesmässig träning, utförde beställda produktioner som såldes direkt till en kund (Nylén (1972:10). Särskiljandet mellan dem är däremot inte helt tydligt eftersom hemslöjd till exempel också såldes på marknader och bidrog till en extra inkomst vid sidan av jordbruket (ibid:14). Under 1630-talet utförde den svenska staten flera åtgärder för att etablera textilindustrin i Sverige och framförallt åtgärder mot den egna hemslöjden eftersom den var dess största konkurrent (ibid:10). Hemslöjden fördömdes starkt av myndigheterna genom att refereras till som ”klåp- och kladdslöjd”. De ville att samhällsekonomin skulle premiera handel och näringsliv till städerna, snarare än till landsbygden (ibid:22). I *Den feminina textilen: Makt och mönster* menar Johanna Rosenqvist (2005:205) att till definitionen av hemslöjd hör inte bara produkter och material utan också tiden och platsen som understryker det kollektiva i skapandet och traditionen. Hemslöjd har i vissa fall agerat som feministisk strategi, organiserad verksamhet och som föreningsform. Rosenqvist (2005:206) särskiljer mellan Hemslöjd (med stort H) som organiserad rörelse och hemslöjd (med litet h) som produkt, men där produkten likväl kan vara ”bärare av såväl traditionellt sett kvinnliga tekniker och material som politiska budskap” (ibid:215).

TEORETISKT RAMVERK

För att svara på mina två frågeställningar använder jag mig av en posthumanistisk förståelse av kunskap. Relationer existerar inte bara mellan mänskliga subjekt utan även mellan människor och arkitektur, mellan arkitektur och naturen, mellan naturen och hemslöjd och mellan arkitektur och hemslöjd. En posthumanistisk förståelse av dessa relationer kan hjälpa mig att tänka bortom representation och symbolik och därmed undersöka vad hemslöjd och arkitektur *gör*. Och hur detta kan tolkas, eller inte tolkas, som olika former av *care*.

Under detta kapitel förklarar jag min förståelse av feministisk posthumanistisk teori och feministiska teorier kring *care*, samt hur jag använder det i mitt arbete. Jag utgår från teoretiker som Donna Haraway, Karen Barad, Elke Krasny, María Puig de la Bellacasa och Joan C. Tronto.

Feministisk posthumanism

Definitionen av posthumanism är komplex och mångfasetterad men i generella termer grundar den sig i en kritik mot klassisk humanism och antropocentrism. Det vill säga, den motsätter sig den humanistiska föreställningen av att det finns en universell mänsklig essens *och* den motsätter sig den antropocentriska idén av människan som hierarkiskt överlägsen naturen (Braidotti 2016:673-674).

Feministisk teori

Rosi Braidotti (2022:2) menar att traditionell posthumanism länge har förbisetat feminismens betydelse, medan feministisk teori i själva verket är en av föregångarna till posthumanismen. Som en social rörelse syftar feminism generellt sett att stärka de som lever med olika former av orättvisa och förtryck (ibid:3). Braidotti (ibid:6) menar att *feministisk* posthumanism föreslår en mer sann analys av samtida maktrelationer eftersom den även inkluderar de som politiskt och socialt inte fullständigt har betraktats som mänskliga subjekt. Den humanistiska bilden av människan har traditionellt definierats som bland annat man, vit, heterosexuell och europé. De som inte har kategoriserats som detta, det vill säga kvinnor, HBTQIA+ personer, ursprungsbefolkningar, men även djur, växter, organismer, har därför värderats som mindre mänskliga och nekats tillgång till de rättigheter och friheter som den mänskliga kategorin medför (ibid:19). Braidotti (ibid:7) menar därför att feministisk teori och posthumanistisk teori skulle ömsesidigt gynnas av att samtala mer systematiskt med varandra.

Fokus på materiens agens

Karen Barad (2003:801), en feministisk fysiker och teoretiker, för en posthumanistisk kritik mot den stora roll som språk, kultur och diskurs har fått inom feministisk forskning och sätter istället materialitet, ontologi och agens i fokus. Barad (ibid:828) kritiserar även antropocentrismen när hen säger:

”‘We’ are not outside observers of the world. Nor are we simply located at particular places in the world; rather, we are part of the world in its ongoing intra-activity”

Världen, menar Barad, formas, avgränsas och definieras av en dynamisk process av intra-aktivitet mellan både materiella *och*

diskursiva praktiker. Med Judith Butlers teorier om performativitet och materialisering argumenterar Barad för att både materia och diskurser skapas genom att de *görs*. Barad kallar detta för en ”posthumanistic account of performativity” eller ”agential realism”. Agens är inte något en har eller är, utan det är dynamiken mellan diskursiva och materiella praktiker som konstant och kontinuerligt omkonfigureras (ibid:817). Posthumanismen föreslår en beskrivning av världen som ett nätverk där samband, relationer och sammanhang är mer relevanta än avgränsningar och uppdelningar. Den sträcker sig bortom den mänskliga blicken och sätter mer fokus på materiell agens och framförallt det relationella mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga (Braidotti 2016:673-674).

Hur använder jag det?

Jag använder feministisk posthumanism för att närma mig arkitektur på ett sätt som tar andra perspektiv i beaktande och för samman en mångfald av relationer som kan göra arkitektur mer heterogen och mångfasetterad. Relationen mellan hur vi pratar om arkitektur och hur vi gör arkitektur är det som skapar arkitektur. Genom att göra och prata om arkitektur på ett annat sätt, ett sätt som till exempel inkluderar care och hemslöjd, skulle definitionen av arkitektur kunna omformas. I detta arbete sätter posthumanismen större fokus på icke-mänsklig materialitet, till exempel mormors filt och andra hemslöjdsobjekt och hur dessa relationellt intra-agerar med mormor, arkitektur och samhället i stort.

Genom att belysa den materiella och diskursiva relationen mellan care, arkitektur och hemslöjd kan jag undersöka hur de intra-agerar. Jag använder inte feministisk posthumanism som en förklaringsmodell till det material jag producerar, utan snarare som ett verktyg för att förstå och nyfiket undersöka. Som en lins genom vilket jag tolkar materialet, ett sätt att förstå det och ett sätt att närma mig det. Genom en posthumanistisk förståelse av tid och föränderlighet kan jag till exempel undersöka hur detta materiellt framträder i de objekt jag både får ta del av och de objekt jag skapar. Posthumanismen hjälper mig att tänka bortom den mänskliga blicken, den mänskliga användning av arkitektur och istället fundera över vad arkitektur rent materiellt gör med sin omgivning och de subjekt det intra-agerar med.

Care

Med teoretiker som Elke Krasny, María Puig de la Bellacasa och Joan C. Tronto beskriver jag här hur jag förstår care som både teori och praktik. Begreppet kan ha många betydelser och här illustrerar jag dess mångdimensionalitet samtidigt som jag förklarar hur jag använder det specifikt i mitt arbete och hur jag integrerar det med arkitektur.

Care som teori

Care är ett begrepp inom feministisk forskning som definieras av Berenice Fisher och Joan C. Tronto (1993:103) som följande:

”On the most general level, we suggest that caring be viewed as a species activity that includes everything that we do to maintain, continue, and repair our 'world' so that we can live in it as well as possible. That world includes our bodies, our selves, and our environment, all of which we seek to interweave in a complex, life-sustaining web.”

María Puig de la Bellacasa (2012:197) ger ytterligare en dimension av care då hon säger att *tänka* och *kunna* är relationella processer och därför kopplade till care. Genom läsning av Donna Haraways arbete behandlar hon care som konkreta handlingar där ”thinking-with”, ”dissenting-within” och ”thinking-for” är i fokus. Hon ser care som något oundvikligt i skapandet av relationer, snarare än något påtvingat av en moraliskt samhällsordning. För att livet ska kunna levas behöver det tas hand om. Alla relationer kan inte definieras som caring, men ingen relation skulle överleva utan care, argumenterar hon. Att värdera care innebär inte heller att man endast står för överlevnad, materiell förvaltning eller det minsta nödvändiga som krävs för att bevara något. Det handlar om att stå för blomstrande, fördjupande och långsiktigt hållbara relationer. Att inte bara överleva, utan att *leva* (ibid:198).

Care som praktik

Fisher och Tronto (1993:105-106) presenterar även fyra faser av care som de har analytiskt separerat, men som de menar är sammanvävda med varandra i praktiken. Dessa är ”caring about”, ”caring for”, ”care giving” och ”care receiving”. Tronto (2019:30) introducerar senare ytterligare en, nämligen ”caring

with”. Caring about handlar om att vara uppmärksam på var omsorg behövs; caring for innebär att acceptera och fördela ansvar; care giving kräver riktad uppmärksamhet mot själva genomförandet av omsorg; care receiving handlar om hur det togs emot och vad effekterna blev; caring with handlar till sist om hur det tas emot över tid och vilka relationer det skapar. Dessa faser är alla viktiga delar av omsorgsarbete som hjälper en att analysera care som praktik.

Care och arkitektur

Elke Krasny (2019:33) refererar till Trontos och Fishers relativt breda definition av care och menar att detta naturligtvis inkluderar arkitektur. Arkitektur kan tolkas som en form av omsorg då den i dess breda bemärkelse skyddar människor från väder och vind, och arkitekten kan tolkas som en care-giver då det är den person som gestaltar och frambringar skyddet. Tronto (2019:27) menar däremot att denna form av care (”protection and production”) ofta är den som tillskrivs män och att arkitektur som en produktion och skydd inte räcker för att betraktas som caring. Även om dessa aspekter *kan* vara caring menar Tronto (1993:105) att definitionen av care är när både handlingen *och* dispositionen är care-giving. Att ha någon annans behov som utgångspunkt i en specifik handling. Omsorgspraktiker är specifika, mångfaldiga och beroende av varandra. Tronto (2019:29) menar att syftet är att se till att de vävs samman och fungerar tillsammans i en ”complex, life-sustaining web”.

Hur använder jag det?

Genom den breda definitionen av care som Tronto och Fisher formulerar blir det tydligt att care i generella termer är en viktig del av alla våra liv. Med hemslöjd som exempel vill jag konkretisera hur care praktiskt innebär specifika handlingar som även behöver integreras i arkitektyrket. Jag antar en posthumanistisk förståelse av care då jag decentraliserar det mänskliga perspektivet på care och analyserar hur både mellanmänskliga och icke-mänskliga relationer kan verka omsorgsfullt. Genom posthumanistisk care framhäver jag relationalitet och interdependens, samt ifrågasätter antropocentrisk och universalistisk syn på arkitektur (Braidotti & Klumbyté 2022:106).

M E T O D / M E T O D O L O G I

Den här rapporten är resultatet av en konceptutveckling som tog avstamp i min mormors erfarenheter av hemslöjd och som genom olika metoder sökte efter nya kunskaper som skulle vara relevanta i relation till arkitektur. Processen har varit allt annat än rak och jämn. Jag har absolut inte kunnat formulera från början vart mitt projekt skulle leda mig eller vad jag specifikt skulle studera. Metoderna jag har använt mig av har därför varit avgörande för att föra mitt arbete framåt och arbeta fram den kunskap som jag i denna rapport presenterar.

Jag utgår från en posthumanistisk förståelse av kunskapsproduktion som inte bara hanterar information som språklig och diskursiv, utan också att information och kunskap existerar i det materiella och framförallt i den materiella-diskursiva relationen (Barad 2003:810). Materia, precis som mening och språk, "existerar" inte av sig självt. Den är inte statisk eller individuell utan reproduceras och skapas konstant genom materialiseringsprocesser (ibid:821). När jag interagerar, testar, skapar och förändrar det material jag utgår ifrån "finner" jag inte bara information och kunskap utan jag som subjekt är också med och aktivt skapar den. Med denna förståelse av hur kunskap produceras letar jag därmed efter sambanden mellan olika saker och hur skillnaderna mellan dem skapas, snarare än att studera skillnaderna i sig. Sammanvävningen mellan "traditionell" teoretisk kunskap och konstnärligt undersökande belyser därmed relationen mellan just materia och mening.

Min inställning till undersökningen går bortom negerande kritik eller reflexivt positionerande, det vill säga jag är inte nödvändigtvis ute efter att motbevisa någonting eller att analysera någonting utifrån min egna position. Jag är nyfiken på att finna alternativa svar och insikter när jag tillsammans med olika subjekt och material intra-agerar¹ och skapar något nytt genom olika metoder; med och genom varandra (Sidebottom, 2022:25). Genom att undersöka relationerna mellan tre teman (arkitektur, care och hemslöjd) och dessutom göra det i relation till olika metoder, subjekt och material kan jag synliggöra information och kunskap som existerar bortom och mellan gränserna som traditionellt har separerat dessa ämnen.

¹ Intra-agerar kommer från Karen Barad (2003:815) som menar att saker *skapas genom* att de intergerar, snarare än att de är förutbestämda och determinerade. Detta beskrivs senare i analysen på sidan 79.

Material

Arbetet tar avstamp i min mormors erfarenheter av hemslöjd och hennes uppväxt på landsbygden. Det är hennes berättelser, både nedskrivna och talade, som har varit föremål för kunskap och inspiration. I det här arbetet har det inte varit intressant (eller möjligt) att finna någon "objektiv" fakta om hur hemslöjd, arkitektur och care hänger ihop, utan det har snarare varit relevant att leta i de specifika och lokala erfarenheterna som sedan kan analyseras och tolkas utifrån bredare diskurser och tankesystem.

Inom feministisk forskning har det länge diskuterats vad som menas med objektivitet som begrepp. Det har kritiserats för att generalisera och inte värdera subjektiva erfarenheter och underkuvande kunskaper (subjugated knowledges) som objektiva och sanna (Haraway 1988:575). Donna Haraway (ibid:581) menar att *situated knowledges* är ett mer korrekt doktrin för att få fram, vad hon kallar, feministisk objektivitet. Hon menar att situated knowledges, det vill säga att kunskap som är specifik och situerad, är mer sann än den kunskap som hävdar sig vara universell och som ofta generaliseras och tolkas utifrån en vit och manlig blick. Specifika erfarenheter, på specifika platser, går inte att generalisera och klumpa ihop, utan är just specifika och kroppsligt situerade (ibid:584). Dessa behöver därefter förstås, kritiseras, granskas, dekonstrueras och tolkas i samband med varandra. Hon skriver:

"All these pictures of the world should not be allegories of infinite mobility and interchangeability but of elaborate specificity and difference and the loving care people might take to learn how to see faithfully from another's point of view." (ibid:583)

Denna förståelse av kunskap är relevant för att analysera och tolka min mormors levda erfarenheter inom en bredare, diskussion kring begreppen care, hemslöjd och arkitektur. Eftersom hemslöjd inte används idag på samma sätt som förr har samtida hemslöjdspraktik inte varit lika relevant som de erfarenheter min mormor har. Idag är hemslöjd något som kanske görs på fritiden av de som har tid, lust och pengar. När mormor växte upp var det något som var nödvändigt och mer kulturellt betingat. Det var en del av arbetet på landet och framförallt en del av det kvinnliga reproduktiva arbetet (Svensson & Waldén 2005:12).

Min mormor, Carola Fridén

Min mormor heter Carola Fridén och föddes den 28 december 1939 i byn Ekeremma i Västergötland. Där växte hon upp på en gård tillsammans med sina två syskon, föräldrar och farföräldrar. Hon gick i skolan fram till 13 års ålder och deltog senare i bland annat lanthushållsskola och olika slöjdkurser. Med dessa kunskaper i hemslöjd arbetade hon sedan med arbetsterapi där hon bland annat använde vävning, broderi och virkning för att sysselsätta sina patienter och skapa gemenskap dem emellan.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:61).

De flesta kamraterna kom från Småland. Studierna på skolan innehöll hushållsnära tjänster som man kan kalla det i dag. Såsom att laga mat, kostlära, odling av grönsaker, tvätt och städning. Sömnadslära och vävning.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:66).

min utbildning i fortsättningen, men jag hade en tanke på att studera till Arbetsterapeut. För att komma in på en sådan skola fordrades en massa förkunskaper i olika hantverk. Och praktik inom olika vårdinrättningar.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:69).

Efter att jag jobbat ett drygt halvår på ålderdomshemmet, kom meddelande från Yrkesskolan i Steneby att jag var välkommen dit. De hade olika slöjdkurser på vardera en månad att erbjuda. Och jag hade i ansökan önskat sex sådana kurser. Det var kurser såsom

Idag är mormor 83 år och bor i en lägenhet i Jönköping. I hennes källare finns en nedplockad vävstol, en knyppeldyna, garn och tygbitar, och innan fanns där även en trasig symaskin. Denna symaskin skickades nyligen iväg på reparation och togs över av mig i vintras. Det är den symaskinen som min mormor har sytt med sedan 60-talet och som har varit med henne fram tills bara några år sedan. Det är även den här symaskinen som tände gnistan för hela mitt examensarbete och som skapade en vilja av att fördjupa mig i hennes levda erfarenheter av hemslöjd.

Boken: Mitt liv

För några år sedan deltog mormor i en skrivarcirkel där hon började skriva ner minnen och händelser ur sitt liv. Allt samlades och trycktes i en bok på 112 sidor. Den inleder med berättelser om hennes föräldrar och gården i Ekeremma och fortsätter med att skildra hennes vuxna liv i Huskvarna och Jönköping, vad hon arbetade med, resor hon har gjort och vad hennes barn och barnbarn gör idag. Den största delen av boken handlar däremot om hennes barndom i Ekeremma och det är där hennes relation till hemslöjd har sin början. Boken är i sig ett rikt material som innehåller många personliga erfarenheter med historisk och kollektiv relevans, men det jag har valt att fokusera på är de stycken, ord, meningar som skildrar hennes relation till olika former av hemslöjd och hantverk. Vissa saker hon berättar om lever dessutom kvar fysiskt och inte bara som minnen. Genom platsbesök i hennes lägenhet i Jönköping och hennes barndomshem i Ekeremma, har jag undersökt både *minnena* av dem och hur de har förändrats och ser ut *idag*.

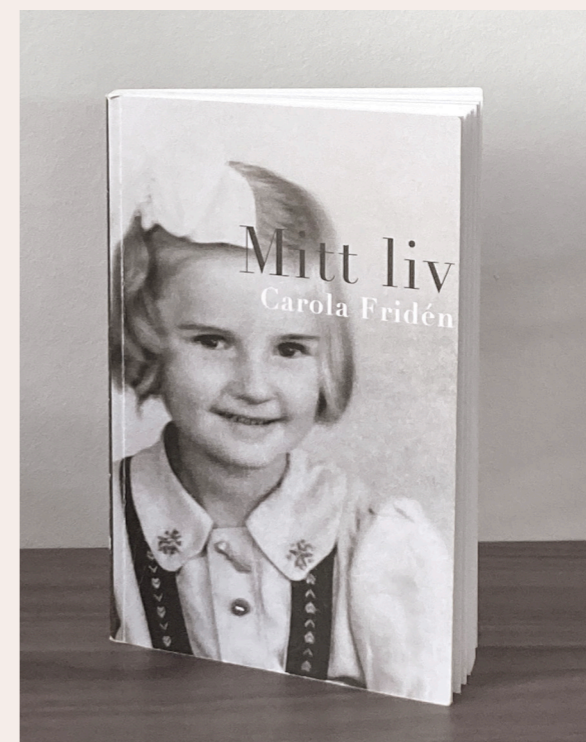
Platsen: Ekeremma

Gården som mormor växte upp på ligger i Ekeremma, Västergötland, och är en liten by med fyra gårdar vid gränsen till Småland. Vår släkt har anor därifrån sedan 1600-talet men idag är det mormors bror och hans fru, Gösta och Ulla, som bor kvar. Gården består av flera hus som historiskt användes till olika saker, bland annat en ladugård, tvättstuga, jordkällare, smedja, vedbod och mangårdsbyggnaden, där Gösta och Ulla bor än idag.

I detta arbete är det inte arkitekturen i Ekeremma som jag undersöker, men hemslöjden jag analyserar och de berättelser mormor delar med sig av är alla skapade på den här platsen. Hela mitt material har en eller annan relation till denna gård och är därmed specifikt situerade i både tid och rum.

Bild på mormors bok.

Fotografi på mormor och morfar (till höger) och mormors syskon Gösta och Britta (till vänster).

Vi satt på fraggan vid "Stora" färste döra

Satellitbild över gården i Ekeremma.

Fotografi på mangårdsbyggnaden i Ekeremma, från en av släktböckerna.

öger makarna Johan och He

Vävning som metafor

En del av min metod har varit att skriva och formulera i ord det jag gör och tänker. Något som har varit tydligt är att ord kan ge väldigt tydliga och visuella associationer som många gånger förknippas med hemslöjd. Språket jag använder för att förklara det jag gör påverkar även hur det tolkas av andra. På samma sätt som jag försöker sammanväva teorier och discipliner i mitt arbete försöker jag också sammanväva det språkliga med det materiella. Sömnad, trådar och vävning har många symboliska och metaforiska associationer som kan hjälpa mig att visuellt tänka och se samband. Cecilia Vicuña (Vicuña & Kan 2018-2019:103-104) är en konstnär som arbetar genom sin poesi med språk, ord och mening. Hon berättar i en intervju att en stor del av språket från antika Grekland vittnar om kvinnliga och kreativa kulturer som var föregångare till den patriarkala kulturen som senare kom att dominera. Beviset för detta menar hon existerar i orden i sig. Hon berättar att,

”very few languages speak of thought without involving weaving. I’ve been working to dig out all these weaving metaphors because they’ve become invisible. People say, ‘Oh, I’ve lost the thread of my thought.’ Why is that, and who created that metaphor? Was it a weaver?”

”Den röda tråden”, ”skräddarsy” och ”the urban fabric” på engelska är ytterligare metaforer som vi använder i vardagen och som för tankarna till sömnad och vävning. Att *väva samman* olika tankar, teorier, tekniker och kunskapsområden är därmed centralt i mitt arbete för att försöka få grepp om en helhet och den komplexitet den helheten besitter.

Att dra i olika trådar

Donna Haraway (2016:31) introducerar i boken *Staying with the Trouble* begrepp som ”tentacular thinking” och ”string figures” för att föreslå alternativa sätt att närma sig berättelser, kunskap och tankar, genom att tänka-med istället för att tänka-om. String figures används som en metod och metafor för att berätta historier. Att följa olika trådar och se var de leder och var de trasslar ihop sig med andra trådar. Det är ett sätt att navigera i komplexa och kompakta fenomen och praktiker, en tråd i taget. Genom nyfikenhet handlar det om ”passing on and receiving, making and unmaking, picking up threads and dropping them”. Syftet är att hitta nya saker i det röriga, sådant man inte letade efter från början och som kanske inte ens existerade innan (ibid:3). Den visuella tanke bilden jag får av detta beskriver mitt arbete och min process mycket bättre än ett tydligt och förenklat geometriskt diagram där orsak och verkan följer i en ”logisk” ordning och rytm.

Fotografi från vävningsprocessen som beskrivs senare i analysen.

Materiellt undersökande

En tidig utgångspunkt för mitt arbete var materiellt och taktilt undersökande genom sömnad. Det började med mormors symaskin från 60-talet, vilket har adderat ett själsligt lager till min metod och som har fört mitt arbete närmare den tiden då min mormor använde den.

Tänka genom symaskinen

Sömnad är en teknik som kräver nål och tråd men kan användas i olika material: textilier, skinn, trä, spån, näver, med flera. Stygnet är det synliga resultatet av samarbetet mellan nål och tråd. Flera stygn blir en söm och den kan vara funktionell eller dekorativ, eller både och. Det finns en oändlig variation av stygn och sömmar och dessa kan vidare bilda en oändlig variation av mönster (Nylén 1972:202). Symaskinen är som en mekaniserad nål och tråd och under processens gång har jag använt sömnad med symaskin för att materiellt undersöka. Genom den taktila kontakten med materialen har jag följt min intuition och reflekterat efteråt, genom ett växelspel mellan handen och tanken. Med sömnad har jag kunnat materialisera tankar som delvis transcenderar den skriva berättelsen och istället skapar taktila narrativ jag kan känna och ta på. Jag har valt att både sy i tyg och i papper, och också sy ihop tyg och papper. Ibland har jag sprättat upp sömmen och då har den gamla sömmen lämnat efter sig hål som för alltid har förändrat materialet den gick igenom. Sömmarna har korsat varandra, trasslat ihop sig och gjort pappret jag har sytt i skörare ju fler stygn jag har gjort. Med sömnad har jag kunnat sätta ihop, ta isär, laga och skapa. Genom att fysiskt komma nära materialet har jag tänkt *med* det och därmed dekonstruerat distansen mellan mig och materialet. Det har varit ett undersökande av det som existerar mellan det abstrakta och konkreta, mellan narrativ och materialitet, där jag har låtit mina händer styra och finna sambanden.

Fotografi på mormors gamla symaskin.

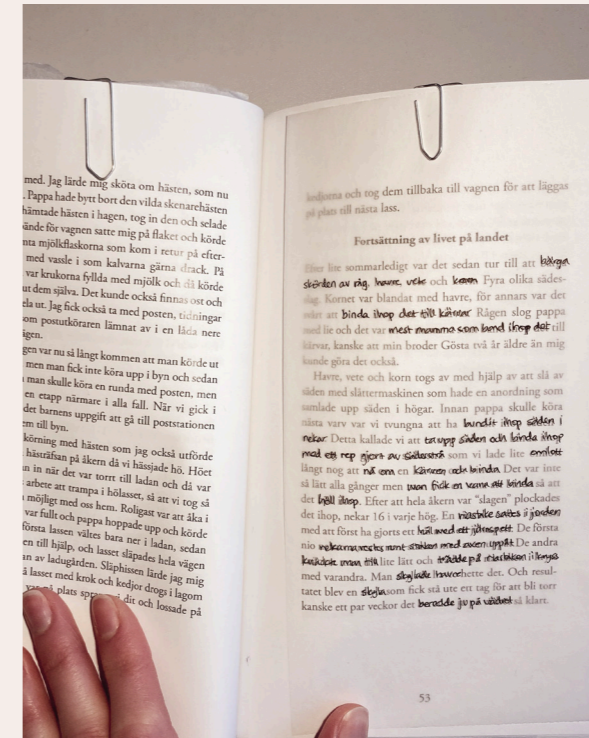
Innehållsanalys

För att undersöka min mormors relation till hemslöjd läste jag boken som hon skrev för några år sedan. Metoden jag använde för att uthämta information och analysera är likt en tematisk innehållsanalys där både övergripande och noggrann läsning gjordes. Därefter identifierade jag nyckelteman som var återkommande genom att leta efter repetitioner, likheter, skillnader och lokala uttryck (Bryman 2018:705). För att komma närmare och interagera med materialet gjorde jag en utveckling av denna metod där jag inte bara läste boken, utan även fysiskt förändrade dess innehåll och utseende. Jag sydde i den vid flera tillfällen och rev till sist ut sidor ur den. Jag studerade *med* och *genom* boken snarare än *om* den. Allt detta gjordes utifrån en intuition och känsla som jag sedan har försökt formulera och tolka i efterhand. Innehållsanalysen som helhet gjordes främst genom fyra läsningar som jag beskriver nedan.

Fyra läsningar

Den första läsningen var en genomläsning av hela boken där jag placerade skisspapper på utvalda sidor och kalkerade de ord och meningar som väckte intresse och nyfikenhet hos mig. Skisspappret fäste jag med hjälp av gem på överkanten av varje sida, vilket gjorde att desto mer jag läste desto tjockare blev boken. Varje sida fäst med ett skisspapper fick ytterligare ett lager och kunde läsas genom skisspappret eller utan det. Under den andra läsningen gjorde jag ett urval och tog bort de sidorna av skisspapper som inte kändes relevanta längre. De sidorna som var kvar fäste jag med symaskinen. I vissa fall sydde jag fel eller ångrade mig och fick ta bort även sytråden. I detta fall lämnade däremot synålen hål i pappret vilket gjorde att tråd lämnade sina spår i pappret. Oavsett om tråd togs bort eller inte skapade sömmen i pappret ett negativ på andra sidan vilket gjorde att båda sidorna av pappret blev manipulerat och synliggjorde papprets materialitet och tredimensionalitet. Den tredje läsningen utfördes som en tematisk analys då jag letade bland de sidorna jag hade sytt fast efter teman som kunde leda till en röd tråd. Jag identifierade två centrala teman: "livet på landet" och "hemslöjd". Dessa markerades på nytt skisspapper på de sidor de framträdde. Lagren i boken blev därmed ännu fler; både av skisspapper och av sytråd.

Första läsningen med skisspapper och gem.

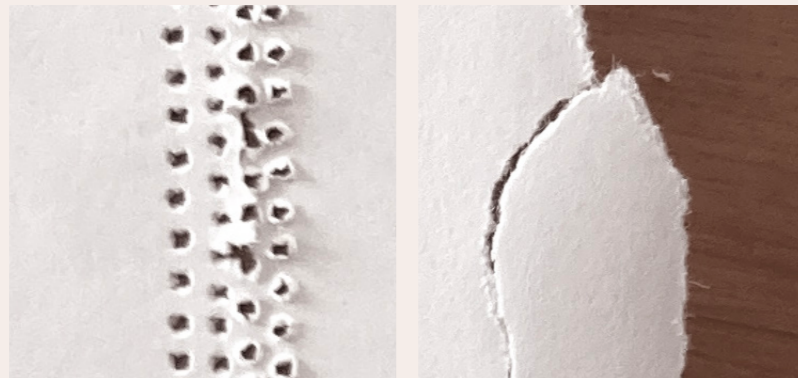

Andra läsningen med sömnad i skisspappret.

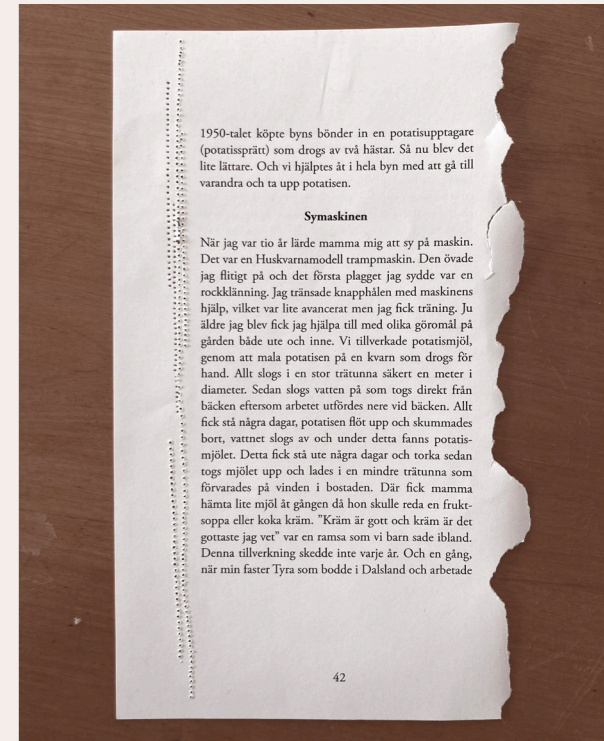
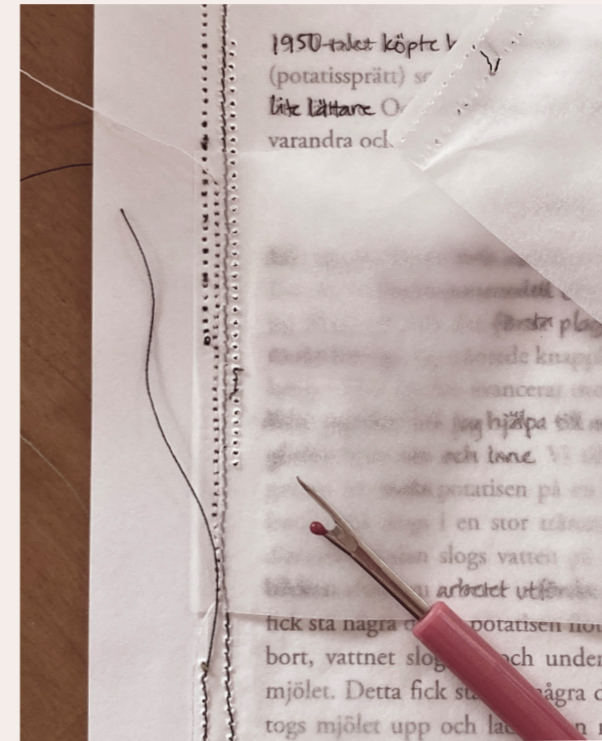
Efter att jag hade låtit boken vila ett tag gjorde jag en fjärde läsning av boken. Denna gång hade mitt syfte och riktning tydligare formulerats så jag började riva ut de sidor som jag ville fortsätta jobba med. Jag sprättade upp tråden som fäste skisspappret i boken så endast bokens papper var kvar. Detta tog sin tid för jag ville vara försiktig så jag inte skadade pappret ännu mer. Även om jag lätt kunde ta bort tråden hade den förändrat pappret genom de hål som lämnades kvar.

Eftersom sidorna var utrivna kunde jag nu placera dem bredvid varandra utan att bläddra igenom hela boken och även placera dem i andra ordningar. Därigenom kunde jag också lättare se och identifiera de delar av mormors berättelse jag ville ta vidare. Jag markerade dem med röd sytråd för att tydligare urskilja dem från resten av texten. Den röda tråden är både metaforisk och markerar tydligt det jag tar med mig från mormors berättelser. Tillsammans blir de markerade textstyckena en ny berättelse konstruerad av delar av den gamla. En rekonstruktion¹ av mormors berättelser.

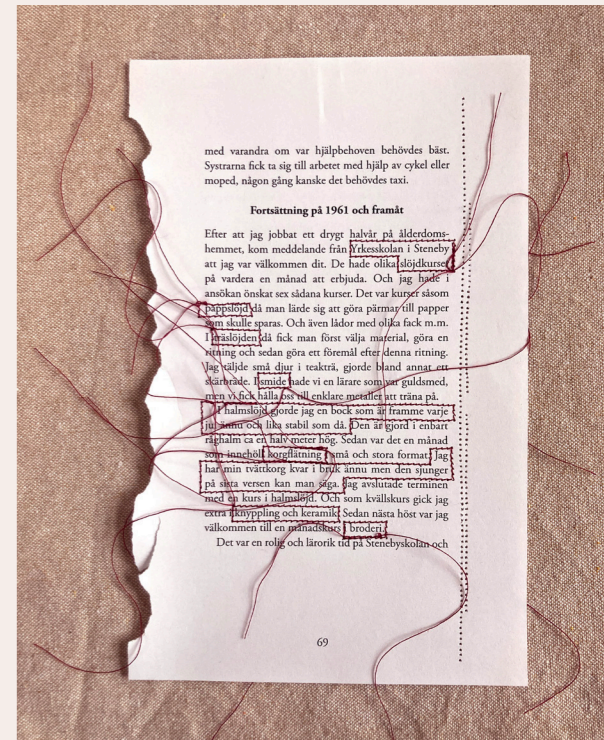
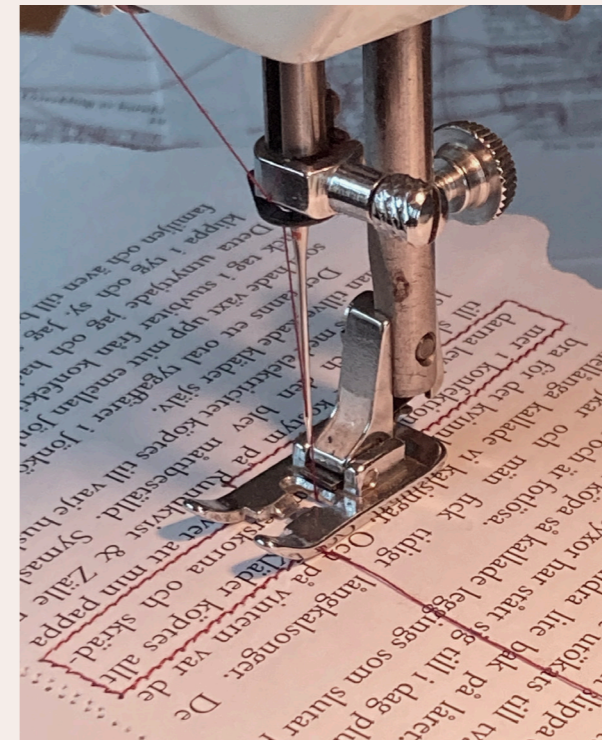

¹ Att rekonstruera eller dekonstruera brukar användas inom sociologi för att språkligt undersöka relationen mellan text och mening. I detta fall har jag mer bokstavligt dekonstruerat och rivit ut sidorna ur boken för att sedan använda dem på ett nytt sätt. Rekonstruera är också en synonym till reparera, återställa eller omskapa. Det för också tankarna till en konstruktion och till arkitektur.

Fjärde läsningen genom att riva ut sidor och sprätta bort tråden.

Fjärde läsningen genom att sy och markera det jag ville jobba vidare med.

Platsbesök i Ekeremma

För att komma närmare mitt material gjorde jag ett platsbesök i Ekeremma tillsammans med mormor. Vi började ena dagen med att äta lunch i hennes lägenhet i Jönköping där hon berättade om sin uppväxt och visade mig gamla släktböcker. Dagen efter åkte vi till Ekeremma och åt lunch med Gösta och Ulla där de också delade med sig av hur Ekeremma har förändrats över åren. Senare gick jag och mormor runt bland husen på gården; till tvättstugan, jordkällaren och mormors egna stuga som ligger bredvid mangårdsbyggnaden. Jag filmade, fotograferade, antecknade och skissade och jag bad även mormor ta bilder.

Tillsammans med mormor

En avgörande del av platsbesöket var just att jag gjorde det tillsammans med mormor. Detta gav mig fler lager av information som gjorde upplevelsen av platsen flerdimensionell. Både min och mormors närvaro på platsen förändrade den och det skedde ett växelspel där både hon och jag turades om att undersöka oss vidare. Donna Haraway (2016:127) beskriver metoden "visiting" och refererar till Vinciane Despret som beskriver en metod som handlar om att nyfiket närma sig ett ämne med glädje, fantasi och genuint intresse. Att tänka i instämning med de man tänker med och vara medveten om sin egen roll i kunskapsproduktionen. Att vara närvarande i undersökningen innebär därmed att man är med och skapar innehållet. Visiting handlar om att tänka *med* snarare än att tänka *om* någonting och att skapa tillsammans med andra så att förståelsen av kunskap expanderar (ibid:126-127). Under platsbesöket försökte jag att närma mig platsen med omsorg genom att inte positionera mig som en betraktare av platsen, utan snarare som *en del av* platsen.

Tidslager av förändring

Platsen och de ting min mormor berättar om har förändrats de senaste 80 åren, men i de tidslagren finns också massor av kunskap att hämta som görs synlig i dess materialitet. Medan mormor berättade om det vi interagerade med kunde jag både se, känna och höra om platsens lager av tid och föränderlighet. Vi besökte både den fysiska platsen som den såg ut då, men också fragment av historien, av minnen som vi materiellt och

Mormor i ett av sovrummen i stugan.

metafysiskt kom i kontakt med. Mitt intryck av Ekeremma påverkades därmed både av vad mormor, Ulla och Gösta berättade; historierna skildrade i mormors bok; mina egna minnen av platsen; samt egna föreställningar av hur Ekeremma kanske kommer förändras i framtiden.

¹ Tygerna var av lin och bomull då dessa material lättare kan absorbera det det kommer i kontakt med till skillnad från syntetiska material.

Vi interagerade även fysiskt med platsens olika tidslager genom olika tyger¹. Detta gjorde det lättare att navigera i platsens miljö och komma närmare dess materialitet. Mormor la till exempel ett tyg i bäcken som jag sedan tog upp och hängde i ett träd för att torka. Vi hittade även ett rostigt strykjärn som mormor försökte använda vilket rostade av sig på ett av tygen. Tygen förändrade platsen, men de förändrades också av platsen. Detta blev tydligt när jag lät dem torka några dagar senare och olika fragment från platsen hade färgat av sig.

Etiska överväganden

Mormor och bäcken.

Mormor slängde tyget i bäcken och med strömmen flöt det mot mig som tog upp det igen. Tyget hängdes sedan upp för att "torka" och för att interagera med platsen. Tyget lämnade efter sig trådar som satt kvar på grenen. Bäckan hade färgat av sig på tyget och likaså hade grenens mossor och bark.

Mormor och strykjärnet.

Mormor var osäker på om det ens var ett strykjärn för det var mycket tyngre än hon kom ihåg och eftersom ytan undertill var så rostig var det inte heller följsamt och slätt i kontakt med tyget. Det hade förändrats över tid och den förändringen (rosten) gjorde avtryck på tyget.

I början av processen försökte jag inte styra vart jag ville att arbetet skulle landa, utan jag lät mig inspireras av mormors ord i hennes bok och det hon ville visa mig och prata om i våra samtal och under platsbesöket. Att arbetet landade i hemslöjd var inte tanken från början, men det var i det temat som jag tyckte mormor uttryckte mest glädje och upprymdhet, vilket även smittade av sig på mig. Detta illustrerar tydligt att jag inte har varit ensam under detta arbete, utan att jag har tänkt-med mormor.

Astrida Neimanis (2018:244) menar att i en feministisk kontext är vikten att *tänka-med* i hög grad en etisk fråga. Det handlar inte bara om att tänka hur de materiella subjekt och objekt man jobbar med kan hjälpa ens egna undersökning, utan också hur det kan gynna dem. Hon menar att tänka-med istället för att tänka om någonting artikulerar specifika ontologiska, epistemologiska och etiska skyldigheter (ibid:242). Eftersom vi tänker med andra, tänker vi aldrig själva. Det blir därför viktigt att reflektera över etiken kring dessa möten och att vara öppen, uppmärksam och nyfiken gentemot de man tänker med och vad de behöver (ibid:243).

Jag har fått tillåtelse av mormor att berätta hennes historier, att jobba med dem och omformulera dem till nya narrativ. Den informationen jag har fått från mormor har inte varit av särskild känslig karaktär vilket har gett mig färre etiska frågor att hantera. Det har däremot varit viktigt för mig att inte misstolka eller sätta mig över den information som hon har delat med sig av. Genom telefonsamtal med henne har jag försökt bekräfta saker jag har varit osäker på och ställa fler frågor för att mer ingående förstå. Jag kan inte hävda att det här arbetet gynnar mormor särskilt mycket, eller att det gör det mer än det gynnar mig. Däremot tror jag att hon har uppskattat att få dela med sig av sina erfarenheter och att hennes kunskaper har tagits på allvar.

ANALYS

Av metoderna beskrivna ovan har jag samlat in och producerat material som tillsammans har format min empiri. Under detta kapitel analyserar jag den empirin, tillsammans med teorin jag har läst, för att besvara min frågeställning:

Hur kan specifika erfarenheter av hemslöjd lära oss arkitekter att vara med omsorgsgivande *för* och *med* den byggda miljön?

Analysen är uppbyggd i fyra avsnitt som bör förstås i relation till varandra snarare än som tydligt separerade. Dessa är: (1) Att anpassa sig, (2) Kontinuerligt arbete över tid, (3) Att göra det med kärlek och (4) Skörhet och samspel. Varje avsnitt grundar sig i mormors erfarenheter och berättelser av hemslöjd och dessa genererar sedan diskussioner om hur arkitektur kan förstås och praktiseras utifrån en omsorg för den byggda miljön, planeten och mänskliga och icke-mänskliga relationer.

Efter analysen kommer ytterligare ett kapitel där jag introducerar konceptet *Intra-weaving*, vilket jag har formulerat och materialiserat utifrån följande analysavsnitt.

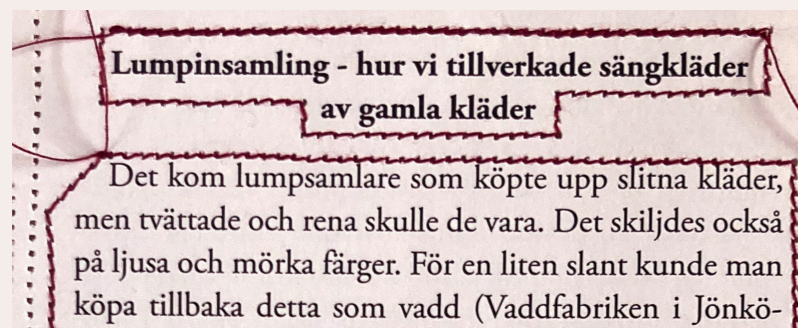

Att anpassa sig

Under detta avsnitt reflekterar jag över vad det betyder att som arkitekt vara mer omsorgsgivande genom att anpassa sig. Historiskt har arkitekter ansetts vara självständiga och autonoma individer i tjänst till de med mest makt och inflytande (Krasny 2019:33) (Tronto 2019:26). Som ekonomiskt system har kapitalismen dessutom premierat arkitekter och stadsplanerare som har speglat kapitalistiska värden vilket har skapat större socioekonomisk ojämlikhet (Tronto 2019:27). Att anpassa sig kan betyda många saker och under detta avsnitt handlar det om att se till de behov som ofta blir osynliggjorda och att ha en förståelse över de maktrelationer som organiserar vem som har behövt anpassa sig efter vem. Att anpassa sig handlar inte bara om att arkitekter som yrkesutövare behöver anpassa sig, utan även att arkitekturen behöver anpassas.

Begränsade resurser

Under platsbesöket i Ekeremma visar mormor mig ett täcke som hennes mamma stickade för länge sedan. Jag kände igen det från att ha läst om det i hennes bok bara någon vecka tidigare och blev fascinerad över att täcket existerade i verkligheten. Mormor berättar att täcket stickades genom att två olika tyger lades mot varandra med vadd emellan och som sedan spändes upp i en så kallad stickestol och syddes fast med nål och tråd. Den här vadden var gjord av trasiga textilier som hade återvunnits till ljus respektive mörk vadd. Mormor berättar att en lumpsamlare brukade komma förbi till gårdarna och köpa upp dessa trasiga textilier, som de sedan kunde köpa tillbaka som vadd. Den ljusa vadden stickade de täcken av och den mörka vadden gjorde de madrasser av. Mormor berättar även att madrasser fanns att köpa färdiga, men hennes mamma trots allt gjorde egna med den återvunna vadden.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:74).

Täcket som mormors mamma stickade med hjälp av vadd från återvunna textilier. På undersidan ser man även att två olika tyger har använts, troligtvis för att det ena inte räckte hela vägen.

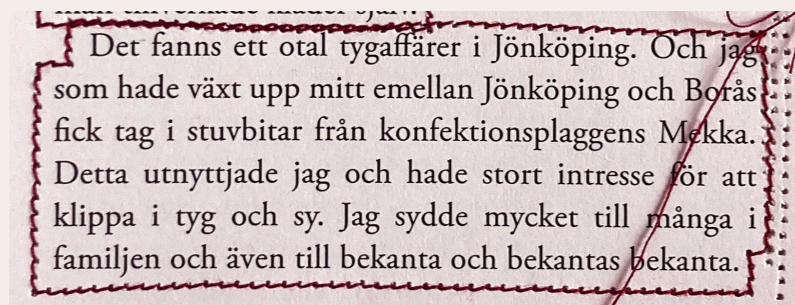

Denna berättelse är bara ett exempel på hur mormor och hennes familj anpassade sig till det som fanns att tillgå på landsbygden. De hade begränsat med resurser så hemslöjden fick bland annat göras av det som fanns tillgängligt. Man kan argumentera för att de gjorde detta för att de inte hade något val. Det var brist på resurser och därför nödvändigt. Men på många sätt har vi inte något val idag heller. Resurserna på vår planet är allt annat än oändliga och det är kritiskt nödvändigt att vi anpassar oss efter de resurser som finns och till den mån det blir hållbart långsiktigt.

Det finns många sätt att anpassa sig till begränsade resurser och som påverkar arkitektur på olika sätt. I boken *Återbruk* beskriver Martina Strand Nyhlin och Johanna Åfreds (2022:7-8) skillnaderna mellan olika sätt att ta tillvara på de resurser som redan har tagits i bruk av byggbranschen, bland annat återbruk, downcycling, upcycling och återvinning. Istället för ”form follows function” föreslår Strand Nyhlin och Åfreds (ibid:79) att vi istället borde tänka:

”Form follows availability”

Det handlar därmed inte om att anpassa materialen till en redan färdig design, utan att anpassa designen efter de material och produkter som finns tillgängliga och forma byggnader efter det (ibid:78). Krasny (2022:27) menar däremot att arkitektur ofta brukar göras genom ”form-follows-capital”, det vill säga att gestaltning följer ekonomiska incitament. I mormors fall anpassade de täckena till exempel till vilka tyger de hade och hur mycket av det de hade. Undersidan av täcket visar att två olika tyger har lappats ihop för att räcka hela vägen. Mormor beskriver också i sin bok att hon fick tag på många stuvbitar, det vill säga mindre bitar tyg, som hon sedan sydde kläder av.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:87).

Idag blir det mer och mer vanligt inom byggbranschen att konstruera nya byggnader med återbrukat material. Men återbruk handlar inte bara om att göra nytt av gammalt, utan det handlar också om att avstå. Att inte bygga nytt, låta bli att måla över, låta skarvarna synas, avstå från att få det att se perfekt ut (Blomberg 2016:22). Bara för att materialen finns tillgängliga betyder det inte att vi borde använda dem. Att anpassa sig till begränsade resurser handlar till viss del om att låta de vara och ta hand om den byggda miljön som redan finns, istället för att bygga nytt av återbrukat material. Lagning, reparation och underhåll av det redan existerande borde vara den främsta åtgärden, istället för att riva, återbruka och därigenom bygga nytt. Återbruk och återvinning av material borde vara sista steget när något är så pass slitet att det inte går att bruka längre.

Att veta om en byggnad behöver underhåll, reparationer, om den ska låtas vara, eller om den behöver rivras och materialen återbrukas, kan vara svårt att identifiera. Den första av Fishers och Trontos (2019:30) fem faser av care är ”caring about”, vilket handlar om att vara uppmärksam på vad för care som behövs och var. Men även om behoven för care identifieras kan de stå i konflikt med varandra, vilket innebär att avvägningar behöver göras över vilka behov som ska prioriteras. Detta blir därför politiskt.

Materians agens

Som jag precis har gått igenom är det viktigt att anpassa sig efter de resurser som finns tillgängliga eftersom arkitektur ofta kräver otroliga mängder resurser och material. På grund av detta har arkitekter ofta varit i tjänst till de med tillgång till dessa resurser och de med mest makt. Det har därmed varit dessa människors intressen och viljor som generellt sett har styrt vad som har byggts och hur det har byggts (Tronto 2019:26). Jag vill här utmana den antropocentriska bilden av arkitektur, det vill säga att arkitektur endast skapas av människor för människor. Genom historien har arkitektur mer och mer separerats från naturen och istället förankrats i kulturen (Krasny 2019:35). Detta menar jag skapar en inbillad förmåga över att ha kontroll över de material man arbetar med som arkitekt och att denna kontroll är önskvärd. Skapande är en process som hanterar materia och material som aldrig är

neutrala. De påverkas av skaparens intentioner, i relation till samhälleliga, institutionella, kulturella, sociala och ekonomiska normer (Busch 2022:10). Att anpassa sig handlar därmed inte bara om materiella förutsättningar, utan också om sociala och etiska. Care utifrån en posthumanistisk syn, som jag föreslår här, sträcker sig bortom care för bara människor och är istället uppmärksam även mot icke-mänskliga subjekt och objekt. Det kan vara växter, djur, organismer, men även det materia som arkitekturen byggs upp utav och de platser som arkitekturen byggs i. Fisher och Trontos (1993:103) definition av care lyder som tidigare nämnt: "a species activity that includes everything that we do to maintain, continue, and repair our 'world' so that we can live in it as well as possible". "Species" inkluderar både mänskliga och icke-mänskliga subjekt, det vill säga även djur och organismer, och "world" inkluderar naturen, den byggda miljön, och andra materiella ting som vi omger oss med. Under denna rubrik argumenterar jag därför för att decentralisera det mänskliga narrativet inom arkitektbranschen och att anpassa sig till andra behov än de mänskliga¹.

Att arbeta med många olika material i en byggnad innebär att materialens egenskaper och förutsättningar kommer påverka slutresultatet. Det handlar alltså till viss del om kontroll, makt och agens (Busch 2022:9). Material är materia som har påverkats av människans makt och intentioner och som har formats till verktyg, byggnadsmaterial, tyg, med flera. Tyget är materialet men det består av fibrer från till exempel bomull eller lin som är materia. Limträbalken är materialet och materia är träfibrer. Men även om materia är kultiverad och bearbetad till material är materia fortfarande till viss del vilt. Det har agens och kommer alltid reagera på olika sätt när man jobbar med det. Tidigare har föreställningen varit att hantverkaren har kontroll över materia och att det är hantverkaren som har makt och agens, men det är snarare ett växelspel mellan hantverkaren och materia och påverkas både av hantverkarens kunskaper och avsikter och materiales förutsättningar. Resultatet av skapandet är därför både format av hantverkaren och materia (ibid:7-8). Detta kan låta abstrakt, men är materiellt och kroppsligt situerat i nuet, där hantverkaren följer materiales rytm och flöde, vilket är där materia och hantverkaren intra-agerar (Braidotti, Jones & Klumbyte 2022:24).

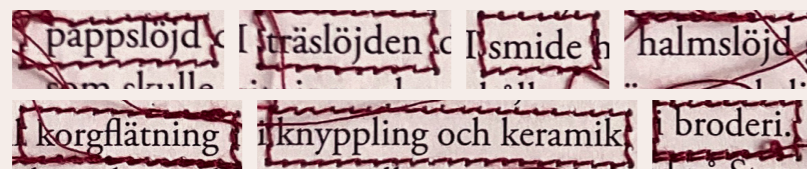
¹ Att anpassa sig till annat än mänskliga subjekt handlar också om de som historiskt har betraktats som mindre mänskliga, de som inte har haft tillgång till de rättigheter som kommer med den mänskliga kategorin (Braidotti 2022:19).

² För vidare läsning om vildhet, se *Wild Things: The Disorder of Desire* av Jack Halberstam (2020).

I och med detta finns det begränsningar för vad som går att göra som hantverkare eller arkitekt. På grund av industriellt och storskaligt byggande har arkitektur ofta krävts en förutsägbarhet när det gäller hur materialen kommer att reagera över tid. Många nya material har skapats av människor för att minska föränderligheten av materia så mycket som möjligt, till exempel MDF och plywood för att minska rörelsen av träfibrerna. Oförutsägbara material kan vara svåra att arbeta med i komplexa byggsystem och därför har förutsägbara och standardiserade material generellt sett varit enklare (Busch 2022:9). Inom byggbranschen har materia manipulerats av olika anledningar, och i en global skala har människan tagit sig friheten att exploatera naturens resurser för egen vinning. Båda exemplen indikerar olika grader av rättfärdigande av den kontroll och makt människan har haft över naturen, och hur människan har försökt tämja och organisera naturens vildhet².

De som har praktiserat hantverk och hemslöjd har däremot arbetat närmare materia och har därav haft större möjligheter att jobba med dess vildhet (Busch 2022:9). Skapande genom enkla och vardagliga verktyg som man kan ha i hemmet, och som inte kräver någon högre utbildning kallar Otto von Busch (ibid:3-4) för "primitive making". Det primitiva menar han är en mer flytande snarare än hierarkisk form av praktik som inte ska förväxlas med "primitive arts" eller ett romantiserande och andragörande av ursprungsbefolkningars praktiker. Primitive making relaterar till maker-culture och DIY (do it yourself) trenderna som har blivit populära inom västvärlden de senaste årtiondena. Primitive making särskiljer sig dock från den mer kapitalistiska delen av maker-culture då den föreslår ett skapande som går bortom produkter och försäljning. Den indikerar agens, en uppfinningsförmåga och ett samspel med materia. Det skapas också bortom ett institutionaliserande, något som kan vara vilt, oreglerat och okontrollerat. Något som inte kan tämjas, utan istället läras ifrån (ibid:5-6). Genom att vara medveten om samspelet mellan en själv och materia, och materiales agens, blir det tydligt att man inte är ensam i skapandet. Denna typ av praktik kan därmed föra oss bortom vår egna mänskliga subjektivitet, vilket även kan omdefiniera vad det betyder att vara människa (Braidotti, Jones & Klumbyte 2022:25).

Att materia har agens bekräftas genom mångfalden av tekniker som existerar inom hemslöjdens praktik. Mormor skriver i sin bok att hon läste flera olika slöjdkurser vid Stenebyskolan, och alla kurser vad upplagda efter vilket material de arbetade med.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:69)

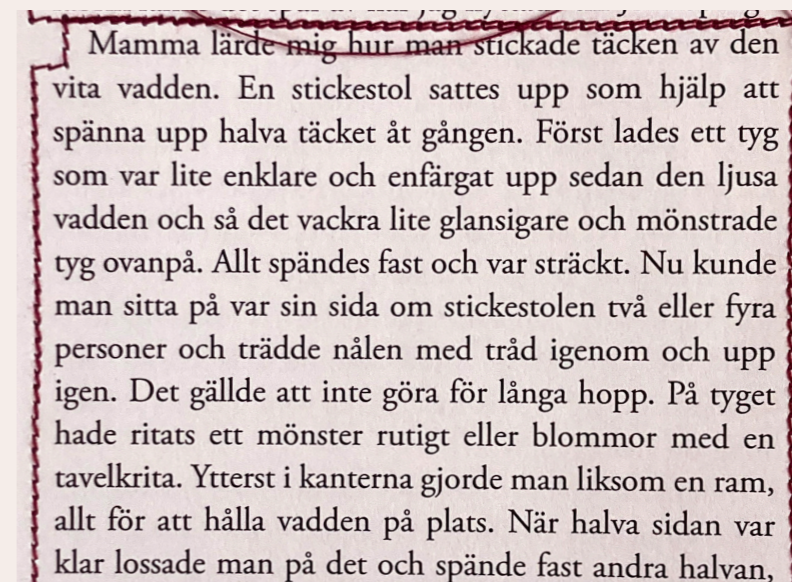
Att anpassa teknikerna eller kompromissa resultatet utifrån materians agens blev tydligt för mig under min process. Jag sydde med mormors gamla symaskin och upptäckte tidigt att jag var begränsad av både symaskinens förutsättningar som verktyg och av tygets eller papprets materia och agens. Det var svårt att ha full kontroll över det jag skapade, även om jag försökte, så jag fick kompromissa resultatet utifrån verktygen och materialen jag använde. Det var svårt att sy rakt, det blev inte perfekta sömmar, ibland sydde jag fel och behövde sprätta upp så det blev hål i pappret som inte gick att ångra. Jag insåg snabbt att jag inte var ensam i skapandet.

Kreativitet och gränser

När mormor var liten fick hon lära sig av sin mamma att sticka täcken. Då var det tydliga instruktioner och tekniker att förhålla sig till, och detta har hon även förklarat i sin bok. De började med att sy en ram för att fästa vadden på rätt sätt och sedan kunde de vara lite mer kreativa med hur de sydde innanför denna ram. Det kunde vara rutigt, diagonalt, eller blomligt. De valde också färg och mönster på tyget och hur stort det skulle vara. Mormor är dock noga med att påpeka att man inte kunde sy hur som helst. "Ett visst mönster var det ju", säger hon till mig. Hon menar att man var fri att sy i vilket mönster man ville, men det skulle fortfarande vara jämt och tillräckligt tätt så att vadden satt ordentligt.

Mormors berättelser om hemslöjd vittnar om en begränsning genom teknik, material och tradition, men även att individualitet och konstnärlighet fick ta plats. Det kan synas i de dekorativa element som får ta plats inom ramen av den

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:74).

teknik som behövde utföras. Hemslöjd kan definieras både som hantverksform och konstform eftersom det kan hantera materia med teknisk skicklighet *och* användas för att uttrycka kreativitet. Detta luckrar därför upp idén om att anpassning och begränsningar skulle stå i motsats till konstnärligt skapande, och att det konstnärliga geniet endast skulle framträda i relation till självständighet och total frihet (Krasny 2022:37).

Gestaltning av arkitektur är, precis som hemslöjd, ett växelspel mellan konstnärlig kreativitet och att förhålla sig till ramar som lagar, standarder och tekniker. En byggnad behöver konstrueras på ett visst sätt så den kan hålla laster och vara säker att vistas i, men detta kan också förenas med skapandet av poetiska rum med hjälp av ljus, rymd och material. De lagar, standarder och tekniker vi redan anpassar oss till existerar ofta på grund av kvalitets- och säkerhetsskäl, till för människorna som brukar byggnaden. Om vi skulle anta en icke-mänsklig blick och anpassa lagarna, standarderna och teknikerna efter till exempel materians vildhet, och de behov som finns utöver människors behov, kanske byggnaderna skulle se annorlunda ut. Genom att inte utgå ifrån ett blankt papper med oändliga möjligheter och val ställs det högre krav på kreativa lösningar (Strand Nyhlin & Åfreds 2022:14). Arkitektens vilja att visa konstnärlig kreativitet behöver därför inte stå i motsats till att skapa hållbar, anpassad och omsorgsfull arkitektur. Det kan istället vara ett växelspel mellan olika behov (och förstå att det

finns andra behov än mänskliga) där kreativitet sker genom att arbeta *med*, inte *emot*, materians förutsättningar. Att inte bara utgå ifrån arkitektens eller beställarens behov utan istället försöka se bortom ett antropocentriskt perspektiv och anpassa sig efter icke-mänsklig agens.

Sammanfattning

Under detta avsnitt har jag diskuterat varför det är viktigt att anpassa oss om vi vill skapa omsorgsfull arkitektur. Hemslöjdens många tekniker är anpassade efter materians agens och detta kan inspirera oss arkitekter att jobba mer med byggnadsmaterians vildhet och agens, istället för emot den. Den hemslöjd som mormors familj gjorde på landet var präglad av att anpassa sig till begränsade resurser, och globalt står vi idag inför liknande utmaningar då planetens resurser är begränsade och västvärldens exploatering av material inte kan fortgå. Byggnader behöver oftare byggas och repareras utifrån de resurser som finns lokalt, och genom att gestalta utifrån materians vildhet kanske nya värden växer fram som inte kretsar kring kontroll och makt över naturen. Genom att anpassa oss kan vi bli mer kreativa, uppfinningsrika och kanske mer inspirerade.

Att anpassa sig som arkitekt kan betyda många olika saker, och ibland kan det vara svårt då vi utifrån vår position inte alltid har agens att förändra. Mer än sällan finns det många behov som står i konflikt med varandra. Vem ska anpassa sig efter vem? Vems behov går före? En omsorgsgivande arkitektur är medveten om dessa konflikter och de maktrelationer som organiserar människor med eller utan ansvar. Den ser efter de behov som sällan möts och som ofta ignoreras, och anstränger sig för att anpassa arkitekturen så det gynnar så många som möjligt. Att anpassa sig handlar inte bara om att vara snäll eller generös. För att reparera vår värld och skapa bättre relationer är anpassning nödvändigt från alla håll. Detta är i slutändan något som kommer gynna oss alla, så att bry sig om andra *och* sig själv behöver inte stå i motsättning till varandra. Att anpassa sig handlar inte heller om att vara passiv och kliva åt sidan. Det handlar om att ta aktiva val och att agera. Inte bara en gång, utan kontinuerligt och undersökande anpassa sig till existerande och nya behov som uppkommer.

Kontinuerligt arbete över tid

När jag frågar mormor hur lång tid det tog att sticka ett täcke, eller hur lång tid det tog att tvätta i bäcken kan hon inte riktigt svara på det. Det viktiga var inte hur lång tid det tog, utan att täcket blev ordentligt sytt och att tvätten blev ordentligt ren.

”Det tänkte man inte på, hur lång tid det tog”, säger hon.

Att sticka ett täcke och tvätta ett lakan var båda delar av reproduktiva arbetet på landet som kontinuerligt behövde göras. Det involverade ett hårt arbete som tog tid och som på olika sätt kan tolkas som ”acts of care”. Även om täcket var en produkt som skapades skulle den användas av de som skapade den, vilket också betydde att den fortsattes ses efter och tas hand om även efter att den blev ”klar”. Att mormor inte tänkte på hur lång tid det tog att sticka täcket vittnar om en icke-linjär tidssyn, men också att det inte fanns en beställare att svara till.

Arkitektur som upprest byggnad kan i generaliserande termer tyckas rigid, oflexibel och stel, medan den miljö arkitekturen befinner sig i och de som använder arkitekturen är i konstant förändring. När renoveringar görs är det ofta för att återställa och restaurera byggnaden så den kan stå där mer eller mindre oförändrad tills den rivs, medan allt annat runt omkring kommer, och förväntas, förändras. Faktum är att arkitektur också är sårbar för förändring, både fysiskt i hur materialen åldras, men också hur vi tolkar den, använder den och värderar den.

Under detta avsnitt dyker jag djupare i vad det betyder att skapa något som förändras av tiden och som kontinuerligt behöver ses efter. Arkitektur förändras precis som allt annat i världen, och att se till att arkitekturen i sig tas hand om och att effekten av arkitekturen är fortsatt omsorgsgivande kräver engagemang och hårt arbete. Ett första steg kan vara att se arkitektur inte bara som en produkt med tydlig början och slut, utan något som skapas, förändras och påverkar över tid. En del i en kontinuerlig process av förändring.

Arkitektur bortom den färdiga byggnaden

Arkitektur har länge associerats med produktion snarare än reproduktion vilket har gjort att arkitektens roll ofta har slutat vid uppförandet av byggnaden (Tronto 2019:27). Produktion antyder att det finns en början och ett slut, en färdig produkt, och som konsument (beställare) förväntar man sig kanske att den ska hålla och inte gå sönder eller förändras. Att den ska hålla samma skick som när man köpte den. Men arkitektur, precis som föremål, har flera olika tidsrymder: när det skapades, när det användes, när det gick sönder och reparerades, när det användes igen, när det fick ny betydelse eller användning, och så vidare. Vad föremålet eller arkitekturen är och vad det gör förändras över tid beroende på kontexten. Arkitekturen kan därför inte förstås som en färdig produkt, utan den kommer konstant att förändras. Förändringen av ett material eller en byggnad är inte bara förändring i material, till exempel att det åldras, går sönder eller renoveras. Det har också med hur synen, uppfattningen och tolkningen av det förändras; vår blick på det. Hur det används, interageras med, behandlas. Detta går bortom konsumism eftersom byggnaden som ”produkt” inte längre används eller ser ut så som den var skapt. Arkitektur har också en förmåga att många gånger föregå och överleva människors begränsade livslopp vilket gör att byggnaderna kan träda in i nya tider och sammanhang där deras materialitet förändras och deras kulturella och symboliska värde omtolkas (Huss, Manns & Ruin 2016:78,82). När en byggnad är upprest är den inte klar. Tvärtom, det är bara början. Efter det ska den ju användas, brukas, approprieras och tas hand om. Vi behöver därför se på arkitektur som, inte bara en produktion, utan en *re*produktion. Ett arbete som kontinuerligt fortsätter, underhåller, vårdar, reparerar.

Care i relation till arkitektur har historiskt sett handlat mycket om en maskulint kodad form av care, det vill säga skydd och produktion (protection and production). Byggnader skyddar människor från väder och vind, men byggnaderna i sig utför inte omsorg. Arkitekter kan utföra omsorg genom att gestalta dessa skydd, men produktionen av skyddet räcker inte för att det ska vara omsorgsfull arkitektur. Det kan därför inte bara fokusera på omsorg och underhåll gentemot den färdiga byggnaden, utan också handla om effekterna av byggnaden

på människorna och miljön. Att ta ansvar för en omsorgsfull arkitektur handlar inte bara om omsorg gentemot arkitektur som produkt, utan vad denna produkt gör i kontakt med andra och annat (Tronto 2019:28). Att på riktigt utföra care kräver att man är delaktig i de fortsatta relationerna till det/de man bryr sig om. I relation till byggnader handlar det om vad som händer inuti, hur den förhåller sig till sin kontext, hur den underhålls, på vilket sätt den är byggd och för vem. Alla dessa aspekter påverkar hur omsorgsfull arkitekten eller arkitekturen är (ibid:27). Den fjärde och femte fasen av care är "care receiving" och "caring with", vilka handlar om vad som händer efter genomförandet av care och ifall omsorgen upprepar sig över tid eller inte. Det är viktigt med fortsatt granskning av konsekvenserna och ifall det uppskattas. Hur väl står byggnaden över tid? Hur svårt eller lätt är det att underhålla byggnaden? Hur påverkas omgivningen och de som använder byggnaden? Vilka fler behov har uppstått och behöver tas hand om? Omsorgsarbete är alltså ett kontinuerligt arbete som inte kan sluta vid någon specifik tidpunkt då arkitekten slutar i projektet (ibid:31-32).

Om vi skulle se arkitektur som en form av reproduktivt arbete, en form av care, skulle det därmed innebära en omtolkning av arkitektens roll. Istället för någon som endast producerar gentemot en kund, skulle arkitekter se till de behov som finns utifrån en omsorg och vilja att skapa en byggd miljö som fungerar över tid, och som är bra både för människor, djur, organismer, och planeten som helhet. Arkitektur skulle vara en del av ett arbete, en process, för att skapa en bättre värld. Ett arbete som pågår hela tiden, som kanske har en början, men väldigt sällan ett slut.

Synliggöra arbetet

I början av rapporten berättar jag om en filt som mormor visar mig i Ekeremma som tydligt uppvisar lager av tid och förändring i dess materialitet. Kanterna är ojämna och vittnar om att dess yttersta gränser har slitits över tid. När hon har lagt den har hon virkat nya delar med annan färg på garnet, vilket gör att det blir uppenbart synligt. Lagningen framhävs snarare än döljs. Jag får uppfattningen av att det för mormor inte är så noga att lagningarna syns. Syftet är inte att återställa filten till något original, utan syftet är helt enkelt att reparera den så hon

Filt av mormorsrutor som mormors mormor har virkat.

kan fortsätta använda den. Filten *är* ju gammal och att arbetet med lagningen är gjort överhuvudtaget är ju viktigare än hur lagningen ser ut. Eller?

Det är konstaterat att arkitektur förändras över tid, så hur förhåller vi oss då till detta? Låter vi den förändras, eller försöker vi återställa och bevara den som den såg ut från början? Arkitekter har ofta visat omsorg gentemot byggnaden som objekt och produkt, vilket kanske har gjort bevarandet av produkten viktigast (Tronto 2019:27). Enskilda arkitekters visioner om de byggnader de har ritat kanske kompromissas om människor förändrar dem. Vissa modernistiska arkitekter var till exempel oroliga att det polerade utseendet på deras mästerverk skulle förstöras så fort människor interagerade med dem. Tronto (ibid:27-28) hänvisar till Andrew S. Dolkart som skriver följande om Mies Van der Rohe:

“Mies understood that the geometry of his building would be perfect until people got involved.”

Omsorg och underhåll av arkitektur behöver inte innebära bevarandet av det originala estetiska fasaduttrycket, eller restaurera en byggnad till dess ”ursprungliga” estetik. Det kan fortfarande göras, men det kan också finnas en poäng med att synliggöra omhändertagandet av byggnaden. Kanske till och med framhäva lagningarna, reparationerna, och rent pedagogiskt synliggöra att någon har varit där och brytt sig.

Inom hemslöjdens traditioner finns det många tekniker för att laga, och även för att *framhäva* lagningarna. I ett nummer av tidskriften *Hemslöjd* berättar Rebecca Wärja att hon undersöker kopplingen mellan textila lagningar och kroppsliga ärr. Hon vill inte bara synliggöra ärren eller lagningarna, utan förhöja dem. Hon har inspirerats av ”visible mending-rörelsen” och japanska lagningstekniker som kinstugi, sashiko och boro (Diedrichs 2023). I ett annat nummer av *Hemslöjd* är det en artikel om den japanska lagningstekniken *boro*. Det är en teknik som uppkom i Japan ur fattiga förhållanden då de behövde laga de kläder som konstant slets ut av hårt arbete. När levnadsstandarderna sedan ökade i Japan föll *boro* nästan

helt ur glömska, men har under senare år börjat lyftas fram som en konstnärlig estetik (Diedrichs 2018).

Att framhäva tidens verkan och lagningarna av materialet kan vara symboler för tid och läkning och även en form av estetik. Lagningar och reparationer behöver inte innebära att det ska se perfekt, felfritt och polerat ut i traditionell mening. När jag under min process syr eller väver är det okej att det ser organiskt ut, att det inte blir helt rak, eller helt perfekt. Men det kanske inte bara är okej, det kanske rent utav är nödvändigt.

Filosofen Martin Hägglund (2020:90) förklarar varför den sekulära tron är en viktig förutsättning för att känna omsorg. Den sekulära tron, det vill säga tron på att vår tillvaro i världen är tidslig och inte evig, gör oss sårbara för risker. Detta motiverar oss i sin tur till att känna passion för världen, och engagerar oss att känna omsorg för varandra (ibid:92). Förutsättningen för att vi ska känna omsorg om någonting är därmed att det finns risk för att det kan försvinna. Risken att förlora det vi älskar är ”en essentiell aspekt av varför vi hyser omsorg” (ibid:95). Att framhäva reparationer kan därmed synliggöra tidens verkan och att ingenting varar för evigt. Detta kan i sin tur framhäva sårbarheten i arkitekturens materialitet vilket kanske gör att vi inte tar det för givet. Alternativet är kanske att vi upprätthåller illusionen av att vi kan fortsätta producera nytt, upprätthålla det polerade uttrycket i vita fasader, och riva det när det har ”förfallit”. Rent praktiskt krävs det också mer arbete och resurser för att upprätthålla ett nytt och förskönat uttryck. Att synliggöra arbetet av lagning och reparationer kan också vara ett sätt att erkänna det som ett arbete som görs. Ofta har omsorg varit ett osynligt arbete som har associerats till det privata, till hemmet (Tronto 2019:174). Genom att synliggöra arbetet som redan görs på många byggnader kan omsorgsarbete synliggöras som ett arbete som har betydelse i det offentliga också.

Vems arbete? En politisk fråga

Hittills har jag bland annat gått igenom varför det är viktigt att anpassa sig till andra behov än sina egna och att förstå arkitektur som en omsorgspraktik som pågår kontinuerligt. Men efter att vi har analyserat och erkänt var *care* behövs är det dags att

ta på sig ansvar för det eller delegera det till någon som kan. Detta är den andra av Fisher och Trontos fem faser av care, nämligen ”caring for”, vilket innebär att bestämma sig för att agera genom att acceptera och fördela ansvar. Som arkitekt kan det handla om att ta ansvar för hur byggprocessen går till, var material kommer ifrån, hur det transporteras, hur byggnaden kommer underhållas, och så vidare (Tronto 2019:30-31). Detta handlar också om att rikta uppmärksamhet mot det som behöver göras, vilket kräver nerlagt arbete och tid. Care är mer än bara en känsla eller moralisk gärning. Det är ett arbete, en process, en praktik. Vi behöver vara beredda på att lägga ner tid och energi. Det involverar materiellt engagemang för att bevara, reparera och ta hand om vår värld (Puig de la Bellacasa 2012:198). Men vem ska utföra detta arbete? Vem utför care och för vem?

Care har växt fram inom feministisk forskning av en anledning; vem som förväntas visa och utföra omsorg är laddat med politiska och ideologiska föreställningar. Historiskt har care naturaliserats som ett kvinnligt attribut och skyldighet utfört som ett reproduktivt arbete i hemmen. Genom koloniala och rasistiska maktstrukturer har care dessutom varit betraktat som ett underbetalt arbete utfört av rasifierade. De som historiskt har haft makt har tilldelat andra omsorgsgivande sysslor, vilket har hållit dessa personer utanför det politiska och offentliga, och därmed utanför makt och frihet. Arkitektur har tilldelats status och makt då det har praktiserats i det offentliga av det manliga geniet, medan omsorgsarbete har haft lågstatus då det ofta har skett i hemmet som social reproduktion, utfört av kvinnor och rasifierade. Reproductivt arbete har därmed satts i motsats till produktivt arbete, med en tydlig hierarki där arkitektur som produktion värderas högre än care som reproduktion (Krasny 2019:33-34). Vitruvius trodde till exempel att arkitekter behövde ha en *naturlig* fallenhet för både arkitekturpraktik och teori (Krasny 2022:33). Han hade också en uppfattning att arkitekter skulle finna inspiration i kulturen snarare än i naturen, det vill säga i exempelvis geometri och astrologi. Detta uteslöt därför kvinnor då de inte bara associerades med naturen utan också sågs ha en naturlig fallenhet för omsorg och omvårdnad. De uteslöts även från arkitektyrket då arkitekter inte ansågs ansvara för att visa eller utföra omsorg (ibid:34).

Arbetsfördelningen mellan produktivt och reproduktivt arbete kan jag avläsa i mormors berättelser. I hennes bok pratar hon både om hennes mammas och pappas arbetssysslor på gården, men de sysslor kopplade till hemslöjd, matlagning och tvätt genomfördes av hennes mamma, Olga. Detsamma gällde stugan som mormor har bredvid mangårdsbyggnaden. Det var morfar som byggde den, men det var mormor som vävde mattor och knyplade dukar till den. Produktion av ett hus kan tolkas som en manligt kodad form av omsorg, medan den feminint kodade omsorgen sker genom att göra det mysigt att bo där (Tronto 2019:27).

Det finns en missuppfattning av att omsorg inte är hårt arbete. Att det är en mjuk, feminin och känslomässig aktivitet som associeras med feminiserade processer av arbete i hemmen. Men care handlar trots allt om makt och politisk vilja (Tronto 2019:30). Tronto (2013:9) menar att den typen av omsorgsarbete som existerar idag, det vill säga den globaliserade och marknadsorienterade typen av care, ignorerar de orättvisor, ojämlikhet och brist på frihet för de som utför arbetet. Detta skapar ojämna och förvrängda former av omsorgsansvar, vilket hon menar underminerar de faktiska villkoren för ett demokratiskt samhälle. De som historiskt har tilldelats ansvar för omsorg har stängts utanför politisk makt och frihet genom antingen obetalt eller underbetalt arbete. Samtidigt har de som tilldelat omsorgsuppgifterna fått mer frihet och makt. Omsorgsarbete har därför i många fall inneburit förtryck och orättvisa för de som har utfört det (Krasny 2019:34).

Så vem ska göra jobbet då? Vems ansvar är det?

Eftersom care historiskt har fallit på kvinnor eller rasifierade personer behöver ansvaret över omsorgsarbete delas mellan oss alla. Vad som kan och behöver göras är specifikt för varje kontext, och vem som har makt och agens att utföra det är också specifikt. Det kan därmed inte bara falla på en specifik grupp. Vem som har möjlighet att utföra care inom byggbranschen är också alltid situerat utifrån vem som har agens och makt. Beställare och arkitekter behöver ta mer ansvar så ansvaret inte bara delegeras och faller på vaktmästare, städerskor, eller enskilda engagerade individer. Det måste vara integrerat i själva grundpelarna av allt arbete, och i detta fall argumenterar jag för att det behöver integreras i arkitektyrket.

Sammanfattning

Under detta avsnitt har jag diskuterat arkitektur som en form av omsorg som kräver kontinuerligt arbete och som sällan har ett slut. Precis som mormor kontinuerligt lagar filten som värmer henne behöver den byggda miljön kontinuerligt vårdas, lagas, repareras. Det finns också flera anledningar till varför detta arbete behöver synliggöras och kanske till och med framhävas. Att lyfta fram tidens lager och hur även arkitekturen är sårbar för förändring kan förtydliga vikten av att ta tillvara på våra resurser. Vi har kanske inte råd att upprätthålla ett polerat och nytt uttryck på byggnaderna längre om vi ska vara omsorgsfulla mot planeten i stort.

Eftersom omsorg är en praktik och ett arbete är det viktigt att aktivt fundera över vem som ska utföra det. För det första behöver vi erkänna det arbete som redan görs och har gjorts som värdefullt, särskilt det arbete av kvinnor och rasifierade som historiskt har osynliggjorts. För det andra är det dags att erkänna arkitektur som en form av care. Att arkitektur inte bara är en produktion utan också en reproduktion. Omsorgsfull arkitektur behöver dessutom värderas högre än den arkitektur som bara svarar till kapitalistiska intressen. Till sist behöver omsorgsarbetet omfördelas så att de som historiskt inte har tagit det ansvaret gör det. Det behöver organiseras mellan oss alla och vara en självklar del av alla arkitekters roll, både i skolorna och i praktiken.

Att göra det med kärlek

Inom populärkulturen finns det oändligt många exempel på böcker, låtar och filmer som handlar om kärlek. Dionne Warwick sjunger "what the world needs now, is love", Black Eyed Peas undrar "where is the love?" och the Beatles menar att "all you need is love". Inom arkitekturakademien och byggbranschen verkar dock kärleken lysa med sin frånvaro. Känslor och kärlek har länge associerats med det privata; "home is where the heart is". Kärlek och care har setts som något man ger och får hemma, inte i det offentliga eller till det man saknar en direkt relation till (Tronto 2013:1). Men om vi i ett större perspektiv behöver ta hand om och reparera vår planet behöver vi öva oss på att visa, och därigenom känna, kärlek för det som inte bara står i vår direkta närhet. Kärlek och omsorg är inte synonymer, men samstämmer på många plan då det ofta är utifrån kärlek vi vill visa omsorg. Kärlek är något som kan övertyga oss att tänka-med och tänka-för det vi bryr oss om (Puig de la Bellacasa 2012:204). Från Moonica Macs låt Alaska/All aska:

"Men vad finns känslorna till för om de inte får vara hos oss ibland skulle vi ju inte heller ta hand om varann"

Under detta avsnitt argumenterar jag för varför kärlek är viktigt att beakta och praktisera i relation till den byggda miljön och att kärlek behöver ta större plats inom arkitekturdiskursen. Vi kanske behöver *känna* mer snarare än kvantitativt argumentera för care. Arkitektur handlar egentligen väldigt mycket om känslor, och om kärlek. Det kan väcka starka känslor, det kan uppröra, inspirera, ge glädje och få en att känna vemod. Det är också i den byggda miljön som vi spenderar större delen av vårt liv där relationer formas och där känslor utspelar sig. Att värna om känsloupplevelser och vara medveten om att arkitektur påverkar både mänskliga och icke-mänskliga subjekt kan leda till att vi genom välvilja vill se till att det blir positiva upplevelser, för så många som möjligt. Att både processen och gestaltningen präglas av kärlek och omsorg, och därigenom även konsekvenserna. Att arkitektur *skapas* och sedan *påverkar* på ett omsorgsfullt och kärleksfullt sätt.

Utdrag ur mormors bok (Fridén 2019:87).

Kärlek som verb

Anledningarna till varför mormor har ägnat sig åt hemslöjd är många. Hon har själv tyckt om att göra det och det har även varit ett sätt för henne att visa kärlek för de i hennes närhet. När hon jobbade med arbetsterapi använde hon vävning, broderi och virkning för att engagera sina patienter att göra något kul och få dem att känna gemenskap. Under platsbesöket med mormor pratade hon aldrig om kärlek i ord. Däremot la jag märke till små detaljer som vittnade om att hennes omsorg grundade sig i kärlek, till exempel hur hon omsorgsfullt la tillbaka allting vi kollar på i stugan. Försiktigt och ordentligt la hon täcket tillrätta igen så det skulle vara fint ifall hennes syster skulle komma till stugan. Den omsorg mormor har visat sin familj genom att väva mattor, sy kläder och laga sådant som andra i hennes familj har gjort tolkar jag inte bara som "acts of care" utan också som "acts of love". Mormor har inte aktivt pratat om kärlek, utan det är jag som har tolkat det hon har gjort som kärlekshandlingar. Hon har visat kärlek genom handlingar, inte ord.

klippa i tyg och sy. Jag sydde mycket till många i familjen och även till bekanta och bekantas bekanta.

bell hooks (2001:13) skriver i sin bok *All about love* att genom att tänka på kärlek som en handling, snarare än en känsla, gör att man automatiskt kopplar ordet till en skyldighet och ett ansvar. Känslor kan vi inte styra över, men vi kan styra över våra handlingar och dessa handlingar har konsekvenser. Istället för att handla efter våra känslor, kan vi tänka att handlingar formar känslor. bell hooks (ibid:14) skriver:

"When we are loving we openly and honestly express care, affection, responsibility, respect, commitment, and trust."

I Liv Strömquist (2019:86) bok *Den rödaste rosen slår ut* refererar hon till psykoanalytikern Erich Fromm som menar att man kan öva sig i konsten att "ge kärlek" genom "disciplin,

Mormor lägger omsorgsfullt täcket tillrätta igen.

koncentration och tålmod”. Enligt honom är det givande av kärlek som därigenom skapar kärlek. Kärlek är alltså en praktik. Strömquist (ibid:87-88) kopplar detta till historien om den lille prinsen som älskar en ros och menar att det är genom att ta hand om rosen, vattna den, *ge kärlek* till den, som den lille prinsen älskar rosen. Den är värdefull för honom för att han har gett den omsorg och kärlek. Genom att utöva omsorg kan vi därmed känna kärlek, vilket leder till mer omsorg.

I en artikel i tidningen *Hemslöjd* berättar de att lagning av de kläder man redan har hemma kan skapa en mer långsiktig relation till dem. Cinnika Stensland som blir intervjuad berättar att för varje stygn hon lagar plagget gör att hon blir mer fäst vid det vilket skapar en helt annan relation till det. Att ta hand om och vårda det hon redan har gör att kärleken för det växer (Diedrichs 2022:35). Kopplat till arkitektur menar jag att underhåll, reparation och omhändertagande av en redan existerande byggnad kan leda till att vi vill fortsätta vårda den. Genom att upprepa gånger även ge omsorg till omgivningen *genom* arkitektur så blir det arbetet mer och mer självklart, vilket genererar mer kärlek. I förra avsnittet pratade jag om arkitektur som ett kontinuerligt arbete. Både att arkitektur *görs*, men också att det *gör* någonting. Ingen kan tvingas att *känna* kärlek, men att använda kärlek som ett verb och förstå kärlek som en praktik gör att det lättare kan integreras i relation till arkitektur.

Varför ska vi bry oss?

Oavsett hur vi hyser omsorg menar Tronto (1993:105) att det är en kombination av intentionen och konsekvenserna som avgör om en handling är omsorgsfull eller inte. Det reproduktiva arbetet på landet sågs säkert inte (bara) som en form av omsorgsarbete, utan också som en nödvändig del av vardagen. Konsekvenserna blev omsorg även om intentionen inte nödvändigtvis var det. Detsamma gäller en fastighetsskötare som visar omsorg gentemot en byggnad. Intentionen av arbetet är att göra sitt jobb, även om konsekvenserna blir omsorg och underhåll. Tvärtom kan också intentionen vara att visa omsorg, samtidigt som konsekvenserna blir det motsatta. En storskalig renovering av ett hyreshus kan till exempel motiveras genom att bistå med bättre bostäder till hyresgästerna, men konsekvenserna blir att hyresgästerna måste flytta på grund av

höjda hyror. Därför är både intentionen *och* konsekvenserna relevanta. Att ha någon annans behov som utgångspunkt i en specifik handling (ibid). Omsorg med utgångspunkt i kärlek är därför relevant att prata om istället för att kvantitativt försöka räkna fram varför care är viktigt.

I boken Återbruk presenteras olika argument för återbruk inom byggbranschen, bland annat ”Vi måste spara på jordens resurser”, ”Vi vill följa lagen”, ”Vi vill hänga med i tiden”, ”Vi kan tjäna pengar”, med flera (Strand Nyhlin & Åfreds 2022:11-15). Arkitekter ses ofta som personer som ska svara mot en kund; presentera en produkt som kunden ska köpa. Eftersom vi lever i en nyliberal och kapitalistisk tid där det mesta behöver motiveras genom pengar är denna verklighet viktig att kännas vid, men jag menar att det dels reproducerar bilden av att arkitekter visar och utför care genom produktion och dels att argumenten för att bry sig handlar om mätbara faktorer. Liv Strömquist (2019:26) hänvisar till sociologen Eva Illouz som menar att:

”det rationella sättet att fatta beslut hämmar förmågan att känna starkt känslomässigt engagemang”

När vi väger och jämför saker mot varandra, till exempel hur mycket pengar vi kan spara genom återbruk, så kan det hindra oss från att ta beslutet utifrån en vilja eller engagemang att göra bättre arkitektur för miljön. Vi behöver därför tillåta oss att känna saker inför den arkitektur vi skapar, för det kan leda till engagemang som gör att vi vill göra ett bra jobb som skapar positiva konsekvenser.

I och med det växande engagemang för att bevara den byggda miljön och de kulturvärden som redan existerar kan vi se att viljan redan finns¹. Arkitekter bryr sig visst! Om vi inte redan brydde oss på något plan så skulle det räcka med att bygga skydd och tak över huvudet. Om vi inte redan brydde oss om att skapa trivsamma rum med ljus, materialitet och färg, så skulle vårt yrke inte ens existera. Om vi inte redan brydde oss om vårt yrke skulle det ju aldrig utvecklas. Men räcker det? Tronto (2019:27) menar att samtida arkitekter och stadsplane-

¹ Se kunskapsöversikt på sidan 15.

rare bryr sig, men på fel sätt. De bryr sig om *saker*, och oftast om fel saker. Huvudpoängen är inte att arkitekter ska bry sig mer om byggnaderna som objekt, utan om vad som händer när den byggs och efter att den har byggts. Argumenten för att vi ska bry oss kan inte heller stanna vid att vi bryr oss om att följa lagar, att tjäna pengar eller att skapa vacker arkitektur för vår egna portfolio. Dessa argument är likväl relevanta, men utgår främst ifrån den egna positionen. Möjligheten att se från någon annans perspektiv och därmed agera utifrån någon annans behov glöms bort med dessa argument. För att vi ska skapa riktigt bra arkitektur, som både värnar om planeten, de som interagerar med byggnaden och de som bygger den, så menar jag att vi behöver skapa arkitektur med utgångspunkt i kärlek. Denna kärlek behöver också ses bortom den egna positionen, det man kan relatera till och det som finns i ens närhet. Det handlar inte om att *få* kärlek, utan om att *ge* kärlek (Strömquist 2019:86).

Kärlek som etik

Kärlek är ett väldigt vackert men knepigt koncept. En romantisk idealisering av kärlek är inte helt ovanligt och det finns flera exempel på fruktansvärda saker som har gjorts ”i kärlekens namn”, där kärleken för något har skadat något annat på vägen. Vi behöver vara försiktiga med att tänka på kärlek och omsorg i enbart affekta och moralistiska sätt och vara medvetna om att teori och praktik som grundar sig i omtanke, kärlek och hängivenhet inte är helt fritt från konflikter och problem. Kärlek är inte anledning nog att göra vad som helst (Puig de la Bellacasa 2012:204). Tänkande och handlingar som drivs av kärlek behöver till exempel vara medveten om risken av appropriering. De som man visar kärlek för behöver ha möjligheten att besvara det och reagera på det. Att det sker en uppmärksam dialog som bekräftar den andra, snarare än att man talar för den (ibid:209). Både care och kärlek är relationellt, vilket också betyder att det kommer finnas konflikter där val behöver göras över vad som ska prioriteras och inte. María Puig de la Bellacasa (ibid:204) säger:

”We cannot possibly care for everything, not everything can count in a world, not everything is relevant in a world – there is no life without some kind of death.”

Att utgå ifrån kärlek som känsla kan innebära att man handlar därefter, det vill säga att man bortprioriterar det som man inte *känner* kärlek för. Återigen är det viktigt att kärlek används som ett verb eftersom det antyder konsekvenser av kärlek som handling. Det blir därför relevant att prata om kärlek som en etisk fråga. bell hooks (2001:87) föreslår en ”love ethic”, eller kärleksetik som jag översätter det till. Denna utgår ifrån att alla har rätt att vara fria och att leva väl, vilket bara kan hända om vi släpper vårt samhälles fixering vid makt och dominans. Att leva genom en kärleksetik innebär att värdera livet och välbefinnande, och att detta alltid står över ekonomisk och materiell framgång. Globalt innebär det att se våra liv och relationer sammanflätade med andra på planeten och att värna om de relationerna (ibid:88). Etiken och de underliggande normerna i en kultur formar hur vi pratar och agerar; det är därmed socialt snarare än individualistiskt (ibid:87). Hur vi väljer att visa omsorg genom arkitektur handlar om att ta beslut mellan olika behov och val, vilket kräver en etisk utvärdering som är uppmärksam på skillnader och fördelning av makt (Braidotti & Klumbyté 2022:107). En kärleksetik kommer med ett ansvar och en vilja att möta andra med respekt, *samtidigt* som vi erkänner att vi inte alltid kommer veta vad den bästa omsorgshandlingen är (Neimanis 2018:243).

För att förhålla oss till arkitektur med utgångspunkt i kärlek behöver vi ha en övergripande förståelse över att vi, arkitektur och planeten befinner oss i ett ömsesidigt samspel där vi är beroende av varandra. Att se arkitektur, inte som en produkt, utan som något meningsskapande, något som intra-aktivt² skapas genom relationer. Puig de la Bellacasa (2012:204) menar att tänka med care och kärlek tillåter oss att se hur relationer hänger ihop, snarare än att betrakta saker som isolerade. Ibland behöver vi välja mellan motsägande omsorgshandlingar, men då är det viktigt att ha en så bra förståelse som möjligt för hur de relaterar till varandra och hänger ihop. Att ha en icke-idealiserande syn på kärleksfull praktik som har flera lager, som inte är oskyldig och som därmed är heterogen. Att tänka-med är att vara medveten om och ta ansvar för att det krävs hårt arbete för att skapa gemenskap och samtidigt inte förneka att det finns skillnader, oenighet och konflikter.

Om vi ska skapa arkitektur utifrån en kärleksetik behöver vi också omfamna förändring (hooks 2001:87). Det kanske

² Intra-aktivitet är ett begrepp av Karen Barad (2003:815) och förklaras i nästa avsnitt.

är lätt att etiskt hålla med om att arkitektur bör grunda sig i kärlek och att arkitektur bör bidra till en bättre värld. Men att faktiskt handla därefter och tro på att den förändring kan ske verkar vara svårare. Vi behöver vara modiga för att skapa förändring, på riktigt. Detta grundar sig inte i en utopisk längtan om en bättre värld, för samhället har förändrats många gånger tidigare. bell hooks (ibid:91) menar att de förändringar vi redan har genomgått som samhälle bevisar att förändring *är* möjligt. Däremot har tidigare förändringar till exempel varit i kapitalismens intressen, vilket har accepterats på ett annat sätt. För att kollektivt omfamna en kärleksetik betyder därmed att vi skulle behöva motsätta oss de värden som idag styr, vilket skulle kräva mod. bell hooks (ibid) skriver:

”Society’s collective fear of love must be faced if we are to lay claim to a love ethic that can inspire us and give us the courage to make necessary changes.”

Kärleksetik kan inte vara separerad från praktiken utan måste vara integrerad i den. Om vi på riktigt vill visa omsorg genom arkitektur behöver vi inte bara prata om en kärleksetik, utan även praktisera den.

Sammanfattning

Under detta avsnitt har jag förklarat varför det är viktigt att omsorg grundar sig i kärlek, snarare än kvantifierbara argument. Genom att använda kärlek som verb, någonting vi gör och visar, kan kärlek lättare sammanvävas med arkitektur eftersom det signalerar ansvar över konsekvenserna. Omsorg och kärlek är oftare förknippat med hemslöjd än med arkitektur, men hemslöjd kanske kan agera som en bro mellan arkitektur och kärlek för att förtydliga hur kärlek, omsorg och skapande kan hänga ihop. En metaforisk söm som binder dem samman. Både arkitektur och hemslöjd handlar om en förvaltning av material som bidrar till en fysisk miljö där vi lever tillsammans. Mormor använde hemslöjd som ett sätt att uttrycka kärlek till sin omgivning. Arkitekter kanske kan göra detsamma genom en byggd miljö som uttrycker omtanke och kärlek till de som använder den. Avståndet mellan arkitektur och kärlek är närmare än vad vi tror, vi måste bara våga väva dem samman. En kärleksetik integrerad i arkitekturpraktiken kan göra oss modiga nog att gestalta den förändring vi på riktigt eftersträvar.

Skörhet och samspel

I början av min rapport berättar jag att mormor gång på gång lagar filten som hennes mormor har virkat. Den går sönder flera gånger och hon lägger ner tid och arbete på att virka nya delar till den så den ska fortsätta existera. Jag skriver:

Mormor lagar filten och filten värmer mormor.

Filtens materialitet, det vill säga sammanflätningen av garnet, är skört och går sönder med tiden om mormor inte virkar nya delar och lagar det. Filtens sårbarhet blir tydligt exponerat om hon en dag skulle sluta laga den och låta den gå sönder. Men mormor är också skör utan filten eftersom hon fryser utan den. Om den skulle gå sönder och inte kunna användas mer skulle även hennes sårbarhet för kyla exponeras. Hon skulle i och för sig kunna hitta en annan filt som kan värma henne, men det skulle i detta fall också vara att bortse ifrån något som hennes egen mormor har gjort och därmed kanske till och med förlora minnena associerade till filten och en del av hennes förflutna. Filten ger alltså något tillbaka. Den värmer henne när det är kallt och påminner henne samtidigt om relationen till sin egen mormor. Den skänker henne både fysisk *och* känslomässig värme.

Under detta avsnitt vill jag synliggöra den skörhet som världen utgörs av och det samspel mellan materia och mening som är oundvikligt även för arkitektur och arkitekter. Genom att belysa och värdera de relationer som arkitektur skapas genom och påverkas av kanske vi kan förstå vikten av omsorg som en självklar del i relationsskapande. Med en posthumanistisk förståelse av hur arkitektur skapas dekonstruerar detta avsnitt uppfattningen av arkitekten som självständig och autonom och arkitektur som stabilt och beständigt.

Sårbarhet som relationsskapande

Att erkänna att man själv behöver care eller att erkänna den som ger care innebär ett erkännande av sårbarhet. Care är i sig självt något som utmanar bilden av självständiga och autonoma subjekt, till exempel den självständiga arkitekten. Att befinna sig i en position där man behöver care, att erkänna sig ömsesi-

digt beroende, eller *interdependent* på engelska, är att befinna sig i en sårbar position (Tronto 1993:134). Denna position är däremot inte alltid tydlig; en fastighetsägare känner sig kanske till exempel inte sårbar inför städaren, trädgårdsmästaren eller snickaren som sköter om hens hus, men om dessa sysslor inte skulle utföras skulle fastighetsskötarens sårbarhet uppenbara sig (ibid:134-135). Ett nybygge är också skört i relation till många faktorer, till exempel materialutvinning och arbetskraft. Om resurserna för byggmaterial inte skulle finnas eller byggarbetarna inte dyka upp skulle byggnaden inte kunna realiseras. Ulrika Dahl (2013:110) skriver i *Sårbarhetens politik* att:

”sårbarhet är insikten om att vara en del av något, insikten om att ensamhet som både styrka och alienation är en illusion”

Det finns allvarliga moraliska konsekvenser med sårbarhet. Att till exempel säga att ”vi måste skydda de sårbara i samhället” är att anta en universell moralistisk princip som inte erkänner det ömsesidiga beroendet vi alla har (Tronto 1993:135). Att känna sig självständig i samhället betyder oftast att dina behov för care redan är uppfyllda (ibid:146).

Ulrika Dahl (2013:111) skriver om den feminisering som sårbarhet har associerats med och hur en viss typ av feminism har predikat om hur sårbarheten ska övervinnas för att istället bli självständiga och starka. Men hon menar att sårbarhet inte ska reduceras till en feminiserad ”fråga om exponering, risk, att utstå attack och kritik”, eller att målet ska vara att undvika detta. För i så fall menar hon att vi reproducerar idén om den rationella, autonoma, starka, hårda och oberörda individen, vilket gör sårbarhet som feminiserad till en svaghet. Sårbarhet och styrka står inte i motsats till varandra¹. Om care är relationsskapande och sårbarhet är en förutsättning för att skapa relationer så blir våra relationer bara starkare om vi vågar visa oss sårbara. Att erkänna sig sårbar gör också att man kan knyta an till andra, vilket gör det lättare att leva tillsammans med andra i en heterogen värld (Puig de la Bellacasa 2012:207).

¹ För vidare läsning om skörhet och styrka, se Judith Butlers *Notes Toward a Performative Theory of Assembly* (2015) och *Rethinking Vulnerability and Resistance* (2014).

Skörhet och styrka

I naturen skapas saker genom ett kretslopp där all materia som bryts ner och förmultnar bidrar till att annat kan växa och leva vidare. Saker bryts ner, är döende, ömtåliga, men detta sker samtidigt som annat växer, slår rötter och blir starkare. Naturens beståndsdelar skiftar konstant och det är denna föränderlighet och skörhet som gör att den är motståndskraftig och beständig. På liknande sätt byts fibrerna i mormors filt ut, bit för bit, vilket gör den beständig mot tidens verkan.

I ett tidigt skede i min process var jag på platsbesök i Ekeremma och hade tagit med mig tyg av linne och bomull för att fysiskt och materiellt interagera med platsen. Dels genom göra avtryck på platsen och dels för att låta platsen göra avtryck på tyget. Ett av tygen hade jag lindat in med grenar, löv och mossa och när det några dagar senare var torrt hade vissa fragment av naturen färgats av och torkat fast. Ett löv satt kvar och ville inte släppa taget om tygets fibrer även fast jag försiktigt försökte skaka ur det. Tyget hade blivit en hybrid av mig (som interagerade genom tyget), tygets materialitet och platsens materiella fragment (lövet).

Anteckningar från min process, 27 februari 2023:

Lövet såg så skört och ömtåligt ut och min instinkt var att låta det sitta kvar. Jag visste inte om det satt fast mot sin vilja, eller om det ren i desperation hade klamrat sig fast. På ett sätt var det kanske säkrare på det torra tyget än i den fuktiga och förmultnande skogen. Oavsett vad så lät jag det sitta kvar.

Det torra och sköra lövet mot tygets starka fibrer var något som fascinerade mig. Kontrasten mellan dem var så tydlig samtidigt som de tillsammans blev ett. Lövet kanske var skört i sig, men starkt tillsammans med tyget. Till viss del kan man säga att lövet smälte samman i tygets materialitet och därmed blev en del av tyget. Eller blev tyget en del av lövet?

Jag bestämde mig strax därefter för att fästa ännu fler fragment från Ekeremma i det torkade tyget med hjälp av symaskinen. Sömmen i löven kan ses som en form av stöd och underhåll och därmed en form av care. En hjälpande hand att låta lövet sitta stadigt. Men det kan också ses som ett rättfärdigande från min sida att vilja bevara löven och inte låta dem försvinna.

Fasttorkat löv.

Fastydda löv.

Genom att fästa det i tyget och därmed inte låta det förändras har jag kanske gjort det ännu mer sårbart? På ett sätt är sömnad en påminnelse av sambanden och sammanvävningen av relationer. Genom sköra trådar och tunna nålar binder det ihop material till en helhet. Tråden, nålen och tyget kan i sig vara fragila och sköra, men tillsammans blir det starkt. Genom flera stygn och flera tygbitar blir det dessutom mer motståndskraftigt för förändring eftersom de individuella delarna tillåts brytas ner och gå sönder utan att helheten försvinner. Precis som mormors filt.

Arkitektur är inte separerad från platsen den har byggts i, utan är en del av platsen. Den förändrar platsen och behöver kanske också tillåtas att förändras *av* platsen. Att skapa någonting som arkitekt betyder att man inte gör det ensam, utan genom skapandets praktik anknyter man även till andra kroppar och subjekt, både mänskliga och icke-mänskliga. Care är något som sker tillsammans med andra eftersom det förstår subjektet genom subjektets förbindelse med andra (Krasny 2019:37). Att förstå arkitektens och arkitekturens sårbarhet och samspel med dess omgivning är därför avgörande för att kunna skapa arkitektur som på riktigt är omsorgsgivande mot sin miljö.

Att tänka-med care blir här relevant; att tänka på arkitektur med care är att förstå hur det är sammanvävt med andra "delar" av världen. María Puig de la Bellacasa (2012:198) skriver att för att värdesätta care så måste vi erkänna det oundvikliga och ömsesidiga beroendeförhållandet (interdependency) vi har med varandra och resten av världen. Vi är beroende av varandra, därför är vi sköra. Vi är sköra och därför beroende av varandra. Detta går emot föreställningen av arkitekten som autonomt och självständigt geni som historiskt har konstruerats (Krasny 2019:33). Arkitekten har sällan förknippats med förbindelser, beroende och omsorg i relation till andra, men genom att förstå att arkitektur, precis som allt annat, skapas genom intra-aktiva processer kan vi också förstå vikten av att tänka på arkitektur med care. Detta ömsesidiga beroende är däremot inte jämt fördelat i världen och därför behövs en kritisk och intersektionell analys som är medveten om den makt som har tillskrivits vissa med ansvar för care och andra inte (Braidotti, Jones & Klumbyte 2022:107). Jag hänvisar därför till 'Vems arbete? En politisk fråga' under det andra avsnittet i analysen.

Intra-aktivitet

Karen Barad (2003:810) förklarar att materia (arkitektur, hemslöjd) spelar en aktiv roll i skapandet av mening och makt, snarare än att materia skulle vara en passiv materialisering av en social process. Hur vi pratar om, skapar och använder arkitektur konstruerar diskursen kring arkitektur. Dessa faktorer interagerar, samverkar och skapar därmed arkitektur som helhet. Men Barad (ibid:815) menar att istället för att använda ordet "interaction" (interaktion), är det mer användbart att använda ordet "intra-action" (*intra-aktion* på svenska). Interaktion menar hon antyder att det finns förutbestämda och självständiga entiteter med definierade gränser. Intra-aktion beskriver istället en process som inte antyder tydlig särskiljning utan förklarar istället hur de påverkar varandra ömsesidigt och skapas *genom* varandra. Att använda intra-aktion i relation till mormor och filten kan bättre förklara hur de påverkar varandra. Mormor och filten intra-agerar genom att mormor ändrar filten genom lagning och filten kan därmed värma mormor vilket gör att hon vill fortsätta laga filten. Filtens materialitet och mening skapas och förändras bland annat genom mormor och mormor påverkas delvis av filten. Detta illustrerar komplexiteten bakom de relationer vi omger oss av och som också formar oss. Vi är sammanvävda med det materiella runt omkring oss mer än vad vi tänker på. Barad (ibid:817) förklarar vidare att hela världen formas av denna dynamisk process av intra-aktivitet där lokala strukturer, gränser och egenskaper stabiliseras och destabiliseras genom ett kontinuerligt flöde av agens.

Arkitektur är närvarande i alla människors vardag och påverkar därmed hur vi lever våra liv. Men arkitekturen existerar inte bara *i* världen, den är en *del* av världen och är med och skapar världen. Den *skapas* och den *skapar* intra-aktivt genom olika processer. Arkitektur påverkar och påverkas av den lokala närmiljön, det globala klimatet, de människor som gestaltar, bygger och använder den, trender, politik, historia och kultur. Arkitekturens agens är skiftande i alla situationer och det är just de specifika, lokala faktorerna i relation till det bredare perspektivet som blir intressanta att studera.

Intra-weaving

Under min process och genom mitt skrivande har jag använt metaforer associerat till hemslöjd för att beskriva och visualisera mina tankar. 'Sammanvävning' har till exempel använts för att beskriva hur jag relaterar arkitektur, hemslöjd och care till varandra. Vävning som metafor indikerar en process av olika trådar, tankar, saker som vävs samman för att framhäva deras förhållande med varandra. Det antyder en styrka i hur fibrerna är sammanvävda, men också en styvhet som inte är lika flexibel och föränderlig. Det antyder också en jämn fördelning av trådar som upprepas till en enhetlig och symmetrisk massa, med två vinkelräta och jämna trådsystem. Genom tillämpning av Karen Barads (2003:815) "intra-activity" föreslår jag därför en omformulering av ordet sammanvävning, eller interweaving på engelska, till *intra-weaving*, för att beskriva en sammanvävning (av till exempel hemslöjd, care, arkitektur) som inte är styv och determinerad.

Interweaving - Intra-weaving / Intra-vävning

Intra-weaving/intra-vävning är en process som kontinuerligt, men inte konstant eller jämt, är i förändring. Där fibrerna inte är fasta eller determinerade utan byts ut, bryts ner, är döende, levande, sköra, försvinnande och regenererande. För att enskilda trådar/fibrer/fragment ska vara flexibla eller bytas ut behöver de också tillåtas förändras, dö, försvinna. Detta är själva förutsättningen för förändring. Ett system som, enligt mig, bättre beskriver de tankar jag vill associera med arkitektur.

Interweaving och sammanvävning menar jag också antyder ett tyg eller en enhet; att summan av sammanvävningen leder till en generell enhet som skulle kunna definieras. Eftersom intra-weaving är en process som skapar genom vävningen är den aldrig en slutgiltig eller definitiv enhet. Det finns ingen essens och den går inte att generalisera. Eftersom intra-weaving innebär en komplex sammanblandning av multipla och olika tankar och subjekt, kommer man oundvikligen också komma nära sådant man inte vill. Att tänka med care och se relationer som intra-waved innebär inte att släta över eller att sammanväva världen till en enhet. Inte heller betyder det att tolerera eller bara acceptera skillnader. Tvärtom betyder det att aktivt leva i och ta hand om en värld som är oenhetlig, olikartad,

föränderlig. Därför kommer det att uppstå konflikter och det kommer vara besvärligt. Att leva med andra är en utmaning, men konflikterna utmanar oss också att förändras, tänka om och tänka-om. De utmanar vår politiska föreställningsförmåga och vår kreativitet (Puig de la Bellacasa 2012:207).

Intra-weaving är alltid specifikt i tid och rum, alltid situerat, eftersom det aldrig är klart. Det vävda tyget blir aldrig en färdig produkt, utan den skapas och omskapas kontinuerligt. María Puig de la Bellacasa (2012:207-208) belyser min poäng när hon hänvisar till Donna Haraway och skriver:

”there is no way to make a
general argument outside
the never-finished work of
articulating the partial worlds
of situated knowledges”

Filten som mormor lagar blir aldrig klar, men det är inte det som är meningen. Enligt intra-weaving blir arkitektur aldrig heller klart, och det är inte heller det som är meningen. Arkitektur blir istället regenererande, föränderligt, skört och starkt.

Architectural intra-weaving / Arkitektonisk intra-vävning

Om detta koncept ska appliceras på arkitektur betyder det att arkitektur också behöver anamma förändring och erkänna sitt ömsesidiga beroende (interdependency) med resten av världen. Det blir därmed skört eftersom det konstant är föränderligt, åldrande och försvinnande, men det betyder också att det kan vara regenererande och läkande. Intra-weaving beskriver en närhet eftersom de som intra-agerar med arkitekturen skapar med den och skapas genom den. Att förstå arkitektur som en del av världen innebär en situerad och specifik närhet, snarare än en distanserad och föreställd objektivitet (Puig de la Bellacasa 2012:206). Målet är inte att skapa en viss typ av arkitektur, eller att det finns rätt och fel svar på vad omsorgsgivande arkitektur är och gör. Poängen är att det är specifikt för varje situation, plats och tid. Därför behöver vi vara uppmärksamma på de relationerna vi intra-agerar med när vi planerar och gestaltar arkitektur och hur vi ska agera (och i vissa fall inte agera) gentemot det som redan existerar. Att tänka med

omsorg menar Puig de la Bellacasa (2012:207) handlar om att fråga sig:

”How do we build caring relationships while recognizing divergent positions?”

”How do we *build...*?” Ja, hur bygger vi? Hur bygger vi omsorgsfulla relationer för och genom arkitektur? Hur bygger vi byggnader, platser, miljöer som intra-agerar med sin kontext? Det vill säga, hur bygger vi arkitektur som är varsam mot att den förändrar sin närmiljö och som också tillåts förändras och skapas av sin närmiljö? Jag påminner om Tronto och Fishers definition av care genom María Puig de la Bellacasas (2012:198) tolkning av den:

”This vision of caring [...] speaks of care as those *doings* needed to create, hold together and sustain life’s essential heterogeneity.”

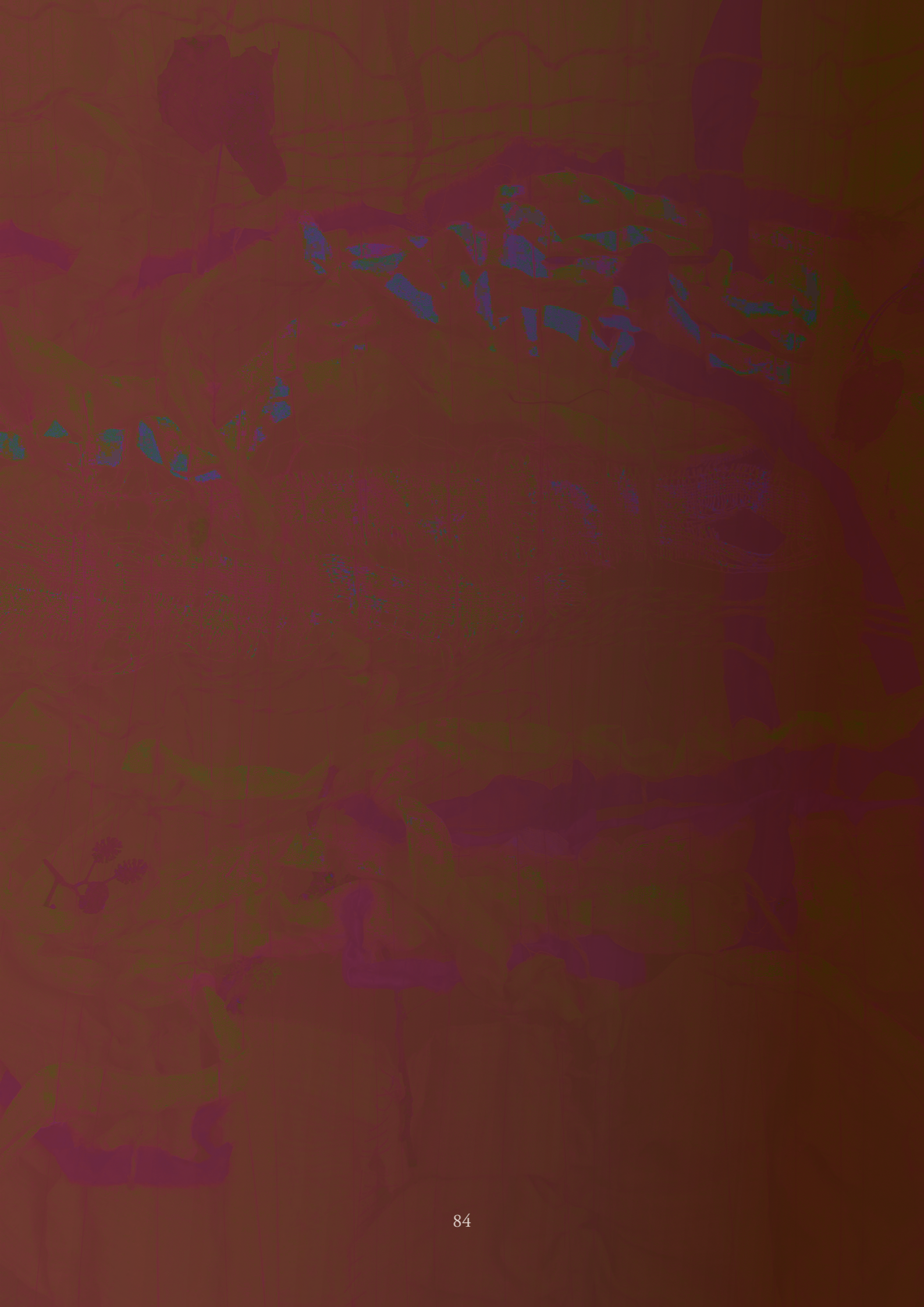
Att utföra care för och genom arkitektur kan inte ske på *ett* sätt. Målet är inte att släta över eller formulera en universell regel. Det är att förstå komplexiteten och kontextuellt analysera vad som behövs i varje specifik situation så att en mångfald av relationer kan få växa fram organiskt. Ensamma är vi sårbara, men tillsammans i vår mångfald är vi starka. Architectural intra-weaving kan synliggöra relationerna vi har med varandra, vilket i sin tur kan göra oss modigare när vi står inför den förändring som är nödvändig för planetens välmående och fortlevnad.

Sammanfattning

Under denna rubrik har jag gått igenom varför skörhet och samspel är viktiga förutsättningar för att skapa en byggd miljö som är medveten om och tar ansvar för de effekter arkitektur har på sin omgivning. Mormor lagar filten, men filten värmer också mormor. Genom relationen dem emellan synliggörs ett ömsesidigt beroende där mormor inte bara lagar filten för att vara snäll. Den ger henne någonting tillbaka som hon skulle sakna om hon inte lagade filten. Erkännandet av sårbarhet och skörhet är en förutsättning för att utföra care eftersom det är genom vårt ömsesidiga beroende till varandra som vi också

skapar relationer. Dessa relationer är också det som gör oss starka. Under min process insåg jag att lövet och tyget förändrade varandra och genom deras interaktion skapades de också genom varandra. För att något ska vara beständigt behöver det också tillåtas att förändras. Arkitektur har en inverkan på sin närmiljö, men den närmiljön har också inverkan på arkitekturen. Byggnaden är inte separerad från platsen, utan skapas genom platsen, samtidigt som platsen skapas genom arkitekturen. Det är viktigt att tänka på arkitektur genom dess relation till annat. Varken arkitektur eller arkitekter är autonoma och obundna.

Genom en sammansättning av posthumanistisk teori och vävning som hemslöjd formulerade jag även konceptet intra-weaving. Jag testade även att applicera det på arkitektur, vilket formulerades till architectural intra-weaving. Detta uppmärksammar och föreslår att den byggda miljön är heterogen, föränderlig, ömsesidigt beroende och att den skapas och skapar genom dess relationer till annat. Det blir därigenom tydligt att vi som arkitekter behöver förhålla oss till arkitektur med omsorg för att säkerställa att den byggda miljön bidrar till att bevara, fortfara och reparera vår ’värld’ så att vi kan leva i den så bra som möjligt.

INTRA - WEAVING

Som beskrivet under analysen har detta arbete bland annat resulterat i konceptet 'intra-weaving'. Under detta kapitel vidareutvecklar jag det och visar hur en materialisering av det tydligare kan illustrera dessa tankar. Metaforerna associerade med vävning antyder en materiell kontext. Det vävda tyget föregår metaforen 'sammanvävning', och i detta fall föregår intra-weaving som konceptet materiella. Här visar jag därmed de materiella associationerna till intra-weaving genom en egen vävram, där teoretiskt koncept övergår till fysiskt objekt.

Nya ramar

För att materialisera detta koncept kunde jag inte utgå från en existerande eller traditionell vävram, eftersom de vanligtvis är byggda för en rak och jämn sammanvävning (interweaving). Istället fick jag bygga en egen vävram från grunden som hade nya ramar och förutsättningar för *intra-weaving*. Detta kan tolkas som en form av systemkritik där vi behöver andra ramar för hur vi gör arkitektur. Inom de existerande ramarna kan det vara svårt att göra annan arkitektur än den som ramen är byggd utefter.

Vävramen konstruerad
i trä med tunna och
oregelbundet spända
trådar.

Vävrans struktur är som sagt en omtolkning av en traditionell vävram där skårorna för varpen (trådarna) är ojämnt fördelade vilket gör att inslaget (materialet) blir ojämnt sammanvävt. Varpen går kors och tvärs vilket gör att inslaget också får ett rörligt uttryck. Till skillnad från en traditionell vävram är denna inte konstruerad för att skapa uppprepning och jämn fördelning av trådarna. Syftet är snarare att visualisera organiskt samspel, förändring och heterogenitet. Vanligtvis vävs ett material åt en specifik riktning där en slagbom hjälper till att packa inslaget så det blir kompakt och jämt. Denna omtolkning tillåter istället att materialet kan vävas från alla olika håll, och i vilken ordning som helst. Materialet följer inte heller endast en horisontal eller vertikal riktning, utan växer fram genom sammanvävningen på ett mer organiskt sätt, en tråd i taget.

Även om en traditionell vävram hade känts för tvingande och begränsande behövdes det trots allt någon form av ram för intra-weaving. Utan något som helst stöd och struktur hade relationerna mellan inslagen inte kunnat formas. Det måste finnas förutsättningar för att möjliggöra det heterogena och organiska samspelet. Någonstans det tilläts att växa fram.

Skörhet och samspel

Vävrans tillåter att man kan dra i trådarna, ändra dem, ta bort dem och lägga till nya, men då måste man vara beredd på att det runt omkring också kommer påverkas. Det är skört och bundet med annat. För att väva in de olika delarna var jag i vissa fall tvungen att vara försiktig så det andra inte lossnade. Jag behövde hantera det varsamt, och anpassa mig efter det som redan fanns där. När jag väl hade vävt in något var det inte säkert att det skulle sitta kvar likadant, utan det kunde röra på sig, lossna lite, eller spännas åt. Ju fler inslag jag vävde in, desto skörare och stabilare blev det. Under vävningen visste jag inte heller hur mycket det skulle förändras förens jag interagerade (eller intra-agerade) med det. Jag försökte observera trådarna runt omkring och göra avvägningar av hur resten skulle påverkas, men det var svårt. Det fanns alltid en tråd på andra sidan som rörde sig eller ändrade sig. Precis som med care behöver vi varsamt närma oss det eller de som behöver omsorg. Vi behöver analysera de eventuella effekterna av omsorgsarbetet och se till att de effekterna blir så omsorgsgivande som möjligt,

Vävrans med de intra-vävda inslagen.

även om vi inte alltid kan veta det i förhand.

Intra-weaving kanske kan agera som materiell metafor för att förstå arkitektur som skört och som påverkar och påverkas av samspelet mellan en mångfald av relationer. Arkitektur och den byggda miljön behöver vara varsam mot det som existerar sedan innan. Arkitektur är många gånger ett fysiskt ingrepp i en miljö där det redan existerar materia, liv, relationer. För att se till att arkitekturen ter sig väl i den miljön och att det som redan fanns där innan inte skadas eller drivs bort behöver arkitekturen formas med omsorg, hänsyn och respekt. Ingreppet kommer alltid att påverka, det är omöjligt att det inte skulle göra det, men genom en förståelse av möjliga konsekvenser och en omsorgspraktik integrerad i hela processen, är det möjligt att dessa ingrepp istället blir betydelsefulla och regenererande.

Heterogent och vilt

Den nya vävramen skapar utrymme till att blanda olika material och uttryck, vilket illustrerar en heterogenitet som är viktig att förhålla sig till när det gäller omsorgsarbete. Intra-weaving syftar inte till att släta över eller bara tolerera olikheter utan belyser att de är ofrånkomliga och nödvändiga. Genom intra-weaving behöver vi aktivt leva med och jobba med en vildhet som inte är meningen att tämjas. Kombinationen och mötena av olika material är inte polerade och släta. Det är inte perfekt, kanske till och med lite fult. Men detta kanske är nödvändigt att anamma som ett sätt att framhäva och värdera heterogenitet, kreativitet och vildhet. Arkitektur är idag präglad av industriell massproduktion och en effektivitet som till exempel skapar standardiserade bostäder av standardiserade byggelement. Det ska vara lätt, billigt, gå fort, och erbjuda en kvalitetsgaranti som överensstämmer överallt. Även om standarderna ursprungligen formades som ett sätt att erbjuda kvalitativa bostäder, till alla, utgår de också ifrån en generalisering och förenkling av människan. Omsorgsfull arkitektur utgår inte från att alla är lika eller att alla har samma behov. Den är specifik och situerad och tillåts att förändras över tid efter att behoven omförhandlas. Omsorgsfull arkitektur är inte heller bara anpassad efter människans specifika behov, utan även det icke-mänskliga. Vad behöver den lokala omgivningen, hur påverkas närmiljön av bygget, hur kan den biologiska mångfalden på platsen berikas av arkitekturen, och så vidare. Allt detta

Detaljer som fångar skörheten, sambanden, lagningarna och hoptrasslandet av materialen.

är specifikt vid varje plats och det är därför värdefullt att tänka om den standardiserade arkitekturen och istället jobba för att den ska vara med heterogen, vild, skör, kompakt och komplex. Genom en variation av estetik, funktioner och relationer kan arkitekturen möta fler behov och vara omsorgsfull mot fler än bara den generaliserade och ”universella” människan.

Kontinuerlig vävning

Under vävningsprocessen insåg jag snabbt att det skulle vara svårt att definiera väven som klar. Eftersom jag inte vävde i en specifik riktning tills ramens gränser satte stopp, skulle jag alltid kunna addera fler lager, ändra om och bygga på. Över tid kanske vissa fragment skulle lossna och behövas sättas tillbaka, bytas ut eller bara låtas vara. Precis som omsorgsarbete är vävningen en kontinuerlig process som inte har ett slut eller resulterar i en färdig produkt. Här kan vävramen vara en tydligt materiell metafor även för hur arkitekturen aldrig blir ”klar”.

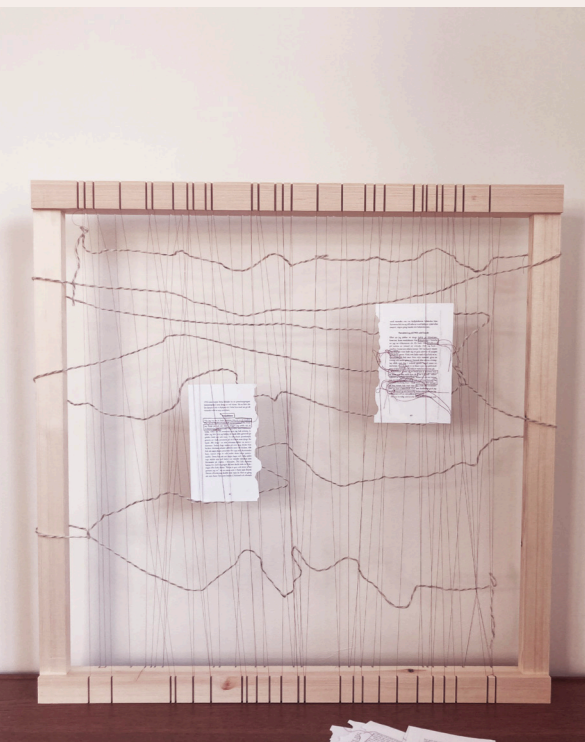
Denna rapport kommer snart vara klar, men innehållet och den kunskap som har genererats hoppas jag fortsätter att utvecklas och byggas på. Detta ämne behöver vi prata mer om och det måste testas och appliceras om och om igen, både i teorin och i praktiken. I fortsättningen föreslår jag att denna vävram kan användas för att reflektera över den materiella och relationella betydelsen av arkitektur. Vad vill vi att arkitekturen ska göra? Hur förhåller sig arkitekturen till den organiska, vilda, heterogena och beroende värld den är en del av? Och vad *gör* arkitekturen inom dessa relationer? Vilka nya ramar behöver vi bygga för att främja omsorg och kärlek framför kapitalistiska och nyliberala värden? Hur kan dessa nya ramar understödja att en mångfald av liv och relationer kan samexistera? Och inom dessa nya ramar, hur ser vi till att arkitektur görs och hanteras utifrån en omsorg för alla, och inte bara för vissa?

Det som denna vävram illustrerar är att både ramen och väven behövs för att vi bättre ska ta hand om och reparera ”vår värld”. Ramen skapar förutsättningar och stöd för att förändring ska kunna ske. Väven är där allt liv händer. Där det växer fram organiskt med stöd från ramen, istället för att begränsas av ramen. Ramen kan ses som de strukturella medel som arkitekturen behöver för att lyckas bli mer omsorgsfull. Lagar, normer, riktlinjer som hjälper och stöttar en omsorgsfull arkitektur,

snarare än begränsar den. Väven är vidare där arkitektens relationer äger rum; där den verkar omsorgsfullt. Men väven behöver också tillåtas växa utanför ramen, tänja dess gränser, granska och utveckla den. Den är ju som sagt aldrig klar. Det kanske också behövs olika ramar i olika sammanhang, som är tillräckligt flexibla och situerade för att svara till behoven som är specifika i tid och rum. Förhoppningsvis kan vävramen som materiell metafor hädanefter översättas till en praktik där vi inte bara tänker på arkitektur annorlunda, utan även praktiserar den annorlunda.

Bild som fångar hur vissa av inslagen är fästa i ramen. De går enkelt att ta bort och sätta dit.

Bilder på hur vävramens inslag har växt fram. Bilderna representerar bara vissa fångade ögonblick under processen som redan har skett. Hur vävningen kommer förändras över tid återstår att se. Arbetet blir aldrig färdigt.

DISKUSSION

Detta arbete tog avstamp i min mormors erfarenheter av hemslöjd och har under analysen svarat på frågeställningen: Hur kan specifika erfarenheter av hemslöjd lära oss arkitekter att vara mer omsorgsgivande *för* och *med* den byggda miljön? Genom feministisk posthumanistisk teori och det teoretiska begreppet care har jag försökt dekonstruera särskiljandet mellan arkitektur, hemslöjd och omsorg och istället visa hur de är sammanvävda med varandra.

I den här rapporten har jag lyft fram varför omsorg är viktigt i relation till arkitektur och vad för etiska och praktiska betydelser det har. Eftersom hemslöjd i många fall kan tyckas närmare koncepten omsorg och kärlek har det varit användbart för att exemplifiera hur arkitektur också kan förstås i de termerna. Av hemslöjd kan vi lära oss att anpassa arkitekturen efter materians agens och förutsättningar, efter de resurser som finns tillgängliga och att synliggöra och framhäva förändring i arkitekturens materialitet. Detta kan vara pedagogiskt relevant för att synliggöra omsorg som ett arbete, men också en nödvändighet för att bryta illusionen av en ”perfekt” och polerad byggd miljö. Genom posthumanistisk teori har jag redogjort för varför en antropocentrisk blick på arkitektur är begränsande och att omsorg innebär att tänka bortom sin egna position. Hemslöjd kan också få oss att lättare förstå arkitektur som en reproduktiv praktik som pågår över tid och som kräver hårt arbete. Detta arbete har länge naturaliserats och tillskrivits vissa grupper i samhället, men att tänka på arkitekturpraktik med omsorg innebär att arbetet behöver delas mellan oss alla. Det behöver integreras som en självklar del i arkitektur som disciplin och som profession. Hemslöjd kan också agera som en förbindelse mellan arkitektur och kärlek så att arkitektur oftare skapas utifrån kärlek och omsorg istället för kapitalistiska, nyliberala och kvantifierbara argument. Här är det viktigt att förstå kärlek som ett verb där kärlek som handling föregår kärlek som enbart känsla. Till sist har hemslöjd och vävning lett till utvecklandet av konceptet intra-weaving som metaforiskt och materiellt illustrerar den skörhet och samspel som arkitektur utgörs av. Den byggda miljön förändras och verkar i en föränderlig värld, där materia och mening kontinuerligt omförhandlas. Styrkan i den byggda miljön ligger i dess sårbarhet och relation till annat och dess möjlighet att förändras och regenereras.

Nyssnämnda delar av analysen har delats upp i olika avsnitt, vilket har varit analytiskt nödvändigt. Vad som blir tydligt är dock att de går in i varandra och att de i praktiken intra-agerar. Att utföra omsorg genom att anpassa sig handlar till viss del om en kärleksetik där anpassningen kan tolkas som en kärlekshandling. Att förstå att vi alla är beroende av varandra, och därmed sköra, är själva förutsättningen för att vi ska kunna visa omsorg och kärlek. Eftersom vi alla är sammanlänkade till annat i världen innebär det att anpassning alltid kommer behövas, i olika grader. Allt detta innebär också hårt arbete som kontinuerligt behöver ansvaras för och praktiseras. Eftersom vi är ömsesidigt beroende behöver vi alla ta det ansvar vi kan utifrån vår specifika position och agens, för att både ta bättre hand om den byggda miljön och se till att den arkitektur vi väl skapar visar omsorg för planeten och de mänskliga och icke-mänskliga subjekt som den påverkar.

Från teori till praktik

Detta arbete har främst varit ett teoretiskt undersökande där care och hemslöjd har använts för att tänka på arkitektur annorlunda. Analysen har delvis resulterat i det teoretiska konceptet intra-weaving, vilket har materialiserats till en fysisk vävram som kan agera som materiell metafor för hur vi behöver omdefiniera vår yrkesroll som arkitekter. Den illustrerar ett behov av nya ramar och omstrukturering för att skapa arkitektur som speglar omsorg, omhändertagande, lyhördhet och ansvar, snarare än till exempel kapitalism och nyliberalism. Vilka ramverk behövs för att stötta en omsorgsfull arkitektur och hur kan existerande ramverk omformuleras eller justeras? De nya ramarna behöver bland annat omvärdera arkitekturens tidsramar, projektavgränsningar, samarbeten, underhåll, material, med flera. Dessa ska vidare understödja och bistå en byggd miljö som är omsorgsfull och välvillig, heterogen och regenererande, så att vi kan börja reparera den skadade planet vi är en del av.

Arkitektur verkar i olika skalor och omställningen behöver därför ske i både små- och storskaliga projekt. Vad som behövs göras är specifikt och situerat i alla sammanhang, men vi behöver övergripande och strukturella riktlinjer som stöttar och möjliggör för dessa förändringar. Det som väven och hemslöjd visar är att det krävs en viss skala för att care och omsorg ska

kunna ske, där den som utför omsorg har möjlighet att vara närvarande och den som tar emot omsorg har möjlighet att svara. Det kanske finns en gräns för hur storskalig arkitektur kan vara för att den ska vara omsorgsfull och för att vi ska kunna känna vår egen och andras närvaro i den? Efter en viss gräns blir det svårt att säkerställa att arkitekturen blir omsorgsfull, och det kanske är denna gräns som borde avgöra hur storskalig arkitektur ska vara?

Omsorgsfull arkitektur är inte något nytt. Det finns många exempel som visar att det finns vilja och engagemang att med arkitektur som verktyg skapa en bättre värld. Men även om det redan görs behöver vi börja benämna det oftare. Precis som jag skriver under rubriken "Varför ska vi bry oss" så behöver vi acceptera kärlek och omsorg som legitima argument och prata mer om omsorg så att vi lättare kan analysera hur den görs. Begreppen care, omsorg, kärlek, med flera, behöver bli en självklar del av arkitektens vokabulär och arkitekter behöver bli bättre på att argumentera för varför care är nödvändigt. Om vi inte kan prata om det i ord blir det väldigt svårt att sedan göra det. Jag hoppas att detta arbete och intra-weaving som materiell metafor kan hjälpa oss föreställa oss alternativa verkligheter och världar. Genom att tänka oss alternativa verkligheter kan vi vara ett steg närmare att faktiskt realisera dem. Vidare hoppas jag att både jag själv och andra fortsätter att studera och jobba med konkreta strategier som behövs för att arkitekturpraktiken ska bli med omsorgsfull. Positiva exempel och referenser av omsorgsfull arkitektur behöver lyftas så vi kan lära av dem och bredda vår förståelse av vad som är möjligt i dagens byggbransch och samhälle.

Reflektioner

En central del i mitt arbete har varit att regelbundet reflektera över vad jag gör, hur det kan tolkas av andra och vad för konsekvenser det kan få. Att tänka med omsorg med andra ord. Min närvaro och medvetenhet har varit avgörande för att kunna tänka-med det jag har studerat och för att på ett nyanserat och omsorgsfullt sätt producera kunskap.

Eftersom arbetet rör sig mellan olika forskningsfält har det ibland varit svårt att avgränsa mig och veta vilka trådar jag ska undersöka och vilka jag ska låta vara. Det finns flertalet teorier, forskare, praktiker och exempel som jag inte har lyft fram, men detta betyder inte är de är oviktiga eller ointressanta, utan jag hoppas att någon annan kan fortsätta undersöka fler perspektiv på care, hemslöjd och arkitektur och att kunskap kring dessa ämnen fortsätter att produceras. Mormors bok och mina samtal med henne har genererat ändlöst många historier och kunskaper som jag har behövt välja mellan. Jag har medvetet valt vissa och valt bort andra, vilket har varit svårt då jag inte har velat värdera en viss del av mormors kunskap och erfarenhet som viktigare än en annan del. I slutändan har jag använt mig av ett begränsat antal exempel för att kunna ingående studera dem och göra de full rättvisa.

Under min efterforskning har jag använt mig av relativt traditionella metoder, som platsbesök, innehållsanalys och att tänka genom att göra. Men utifrån mina teoretiska perspektiv och samarbetet med mormor har dessa metoder utvecklats och modifierats en aning. Platsbesöket har gjorts tillsammans med mormor och genom att också interagera med platsen, snarare än att endast betrakta och observera den, har jag fått fler lager och dimensioner av kunskap. Innehållsanalysen gjordes både genom att läsa boken men också genom att förändra materialet med hjälp av symaskinen och till viss del förstöra boken genom att riva ut sidor och göra hål i pappret. Att sedan testa mitt teoretiska koncept intra-weaving genom en fysisk vävram har jag också kunnat reflektera och komma fram till sådant jag annars kanske hade missat om jag inte hade använt mina händer. Växelspelet mellan handen och tanken har därför varit avgörande i detta arbete. Det har även varit otroligt givande att aktivt arbeta nära min mormor och hennes relation till hemslöjd. Dels har det varit en ära att få berätta hennes historier och lyfta fram hennes kunskaper, och dels har det varit personligt givande att få lära känna min mormor mer.

Från början av arbetets process har jag reflekterat över vad det betyder att använda historiska och traditionella referenser som svar på hur vi i framtiden ska göra arkitektur. Hemslöjd som praktik och tradition kanske kan framkalla konservativa och nationalistiska konnotationer. Syftet med denna rapport har inte varit att nostalgiskt blicka tillbaka på hemslöjd som en romantisk idé om det förflutna. En nationalkonservativistisk återgång till traditionella ideal skulle snarare förstärka könade kategorier och den omsorgsfördelning jag har syftat att dekonstruera. Jag menar att vi kan finna inspiration i både det förflutna, det samtida och i visioner om framtiden för att svara till de problem vi behöver hantera nu, idag. Vi ska vara försiktiga med att romantisera det förflutna, men inte heller ska vi förbise det och betrakta det som enbart något nostalgiskt ytligt. Historiska perspektiv och traditionella praktiker står inte i motsats till utveckling och förändring. Jag är övertygad om att det finns något att lära från alla perspektiv, oavsett när i tiden det är.

Care har i detta arbete inte bara visat sig betydelsefullt i relation till arkitektur och planetens välmående, utan har också synliggjort feminiserade processer av reproduktivt arbete och hemslöjd. Genom att lyfta hemslöjd som en betydelsefull kunskapskälla tillsammans med omsorg och kärlek som betydelsefull etik och praktik, hoppas jag att detta arbete har bidragit till att förflytta oss ett steg närmare en värld som kan repareras, läka och så småningom blomstra.

I slutet av detta arbete har jag börjat känna mer hopp inför en ljusare framtid där arkitektur kan verka läkande. Det kommer krävas hårt arbete och engagemang, och det kommer inte hända av sig självt, men eftersom care inte handlar om *en* lösning blir det mer hoppfullt att tänka på care som de små gärningar som tillsammans kan skapa förändring. Vi kan framkalla förändring i världen eftersom vi är en del av att skapa världen. Tillsammans kan vi kollektivt göra en sak i taget för att omsorg mer och mer blir en självklar del av hur vi gör arkitektur.

REFERENCES

- Barad, Karen (2003). Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801-831
- Bengtsson, Simon (2022). *Weaving architecture*. Masteruppsats, Arkitektur. KTH, Skolan för Arkitektur och Samhällsbyggnad
- Berger, Markus & Irvin, Kate (red.) (2023). *Repair: sustainable design futures*. Abingdon, Oxon: Routledge
- Blomberg, Liv (2016). Begränsa dig, säger Cilla Ramnek. *Hemslöjd*, 6, 22-27
- Braidotti, Rosi (2016). Posthuman Feminist Theory. I Disch, Lisa & Hawkesworth, Mary (red.) *The Oxford handbook of feminist theory*. New York, NY: Oxford University Press, ss. 673-698
- Braidotti, Rosi (2022). *Posthuman feminism*. Cambridge: Polity Press
- Braidotti, Rosi; Jones, Emily & Klumbyte, Goda (red.) (2022) *More Posthuman Glossary*. London: Bloomsbury Academic
- Braidotti, Rosi & Klumbyte, Goda (2022). Posthuman Care. I Braidotti, Rosi; Jones, Emily & Klumbyte, Goda (red.) *More Posthuman Glossary*. London: Bloomsbury Academic, 105-107
- Bryman, Alan (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Tredje upplagan. Stockholm: Liber
- Busch, Otto von (2022). *Making Trouble: Design and material activism*. London: Bloomsbury Visual Arts
- Butler, Judith (2014). *Rethinking Vulnerability and Resistance*. <http://bibacc.org/wp-content/uploads/2016/07/Rethinking-Vulnerability-and-Resistance-Judith-Butler.pdf>
- Butler, Judith (2015). *Notes toward a performative theory of assembly*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

- Bäckström, Nathalie (2022). *Do you see her when they stitch? The syjunta (sewing circle) as a means for making a public domestic space of appearance, gathering and giving agency to the individual within the collective*. Masteruppsats, Arkitektur. Umeå school of Architecture.
- Dahl, Ulrika (2013). Sårbarhetens politik: femmefigurativa fragment till en nation av feminister. *Tidskrift för genusvetenskap*, 1, 105-112
- Diedrichs, María (2018). Boro, min boro. *Hemslöjd*, 4, 14-17
- Diedrichs, María (2022). Laga efter läge. *Hemslöjd*, 6, 32-35
- Diedrichs, María (2023). Textila ärr. *Hemslöjd*, 2, 10
- Fitz, Angelika & Krasny, Elke (2019). *Critical care: architecture and urbanism for a broken planet*. Wien: Architekturzentrum
- Fridén, Carola (2019). *Mitt liv*.
- Halberstam, Jack (2020). *Wild things: the disorder of desire*. Durham: Duke University Press
- Haraway, Donna (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599
- Haraway, Donna (2016). *Staying with the trouble: making kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press
- hooks, bell (2001). *All about love: new visions*. New York: Harper Perennia
- Huss, Markus; Manns, Ulla & Ruin, Hans (2016). *Tid, minne, representation: Slutrapport från ett forskningsprogram*. Göteborg: Makadam förlag
- Hägglund, Martin (2020). *Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet*. Första upplagan. Stockholm: Volante
- Høibø, Hanna (2022). *Å brodere: møter og framtider i Västra Hamnen, Malmö*. Masteruppsats, Arkitektur. LTH, Institutionen för Arkitektur och Byggd Miljö.

Krasny, Elke (2019). Architecture and Care. I Krasny, Elke & Fritz, Angelika (red.) *Critical Care. Architecture and Urbanism for a Broken Planet*. Boston: MIT Press. 33-41

Krasny, Elke (2022). Care Trouble: Thinking through gendered entanglements. *Women Architects and Politics*, 27-45
doi: 10.1515/9783839456309-003

Neimanis, Astrida (2018). Material Feminisms. I Braidotti, Rosi & Hlavajova, Maria (red.) *Posthuman glossary*. London, UK: Bloomsbury Academic, 242-244

Nord, Catharina & Högström, Ebba (red.) (2017). *Caring architecture: institutions and relational practices*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publ.

Nylén, Anna-Maja (1972). *Hemslöjd: den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut*. Tredje upplagan. Lund: H. Ohlsson

Parker, Rozsika (1984). *The subversive stitch: embroidery and the making of the feminine*. London: The Women's Press Limited

Puig de la Bellacasa, María (2012). 'Nothing comes without its world': thinking with care. *The Sociological Review*, 60(2), 197-216

Reichmann, Claes (2023). Certifierade huskramare sedan 2006. *Arkitekten*, 3, 18

Rosenqvist, Johanna (2005). Hemslöjd som feministisk strategi? I Svensson, Birgitta & Waldén, Louise (red.) *Den feminina textilen: makt och mönster*. Stockholm: Nordiska museets förlag, 205-216

Sidebottom, Kay (2022). Cosmic Artisan. I Braidotti, Rosi; Jones, Emily & Klumbyte, Goda (red.) *More Posthuman Glossary*. London: Bloomsbury Academic, 23-25

Svensson, Birgitta & Waldén, Louise (red.) (2005). *Den feminina textilen: makt och mönster*. Stockholm: Nordiska museets förlag

Sveriges Arkitekters kulturmiljöråd (2023). *Agera! En handlingsplan för Sveriges Arkitekters arbete med kulturmiljö* [handlingsplan]. <https://www.arkitekt.se/app/uploads/2023/04/Kulturmiljoradet13.pdf>

Strand Nyhlin, Martina & Åfreds, Johanna (2022). *Återbruk av byggmaterial*. Stockholm: AB Svensk Byggtjänst

Strömquist, Liv (2019). *Den rödaste rosen slår ut*. Stockholm: Galago

Tronto, Joan C. (1993). *Moral boundaries: a political argument for an ethic of care*. First edition. New York, NY: Routledge

Tronto, Joan C. (2013). *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. New York: NYU Press

Tronto, Joan C. (2019). Caring Architecture. I Krasny, Elke & Fritz, Angelika (red.) *Critical Care. Architecture and Urbanism for a Broken Planet*. Boston: MIT Press. 26-32

Vicuña, Cecilia & Kan, Elianna (2018-2019). Cecilia Vicuña. *BOMB*, (146), 102-108

